

Željko Klaić

SKUPŠTINA U BOLJUNU 10. IV. 1904. KAO ISTUP PROTIV NAČINA RADA I DJELOVANJA VODSTVA NARODNOG POKRETA U ISTRI, POLITIČKOG DRUŠTVA ZA HRVATE I SLOVENCE U ISTRI

Dr. sc. Željko Klaić
Gospodarska škola, Varaždin
Božene Plazeriano 4, HR-42000 Varaždin
zeljko.klaic.vz@gmail.com

UDK 32(497.571)“1904”
Pregledni članak
Primljeno: 19. 3. 2014.
Prihvaćeno: 18. 6. 2014.

Skupština u Boljunu održana 10. travnja 1904. – po tumačenju Stjepana Radića – inicirana je Narodnim pokretom u Banskoj Hrvatskoj 1903. te pokrenutim skupštinskim akcijama. Radić je u svojem govoru aktualizirao i potrebu približavanja Hrvata i Talijana kao konzekvenci prodiranja njemačkog utjecaja na Jadran, pa se u tom smislu skupština može promatrati kao odraz nove orijentacije u hrvatskoj politici proklamirane na Dalmatinskome saboru u jesen 1903. Pritom je Radić spočitavao vodstvu Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri način rada, koji je, po njegovu shvaćanju, dovodio do slabljenja hrvatskog utjecaja u istarskim općinama. Jedan od organizatora skupštine u Boljunu bio je i bečki sveučilištarac Fran Novljan. Protiv rada i djelovanja narodnog vodstva u Istri izjašnjavali su se pripadnici mlade generacije javnih radnika spočitavajući mu nedovoljnu aktivnost.

Ključne riječi: *Vjekoslav Spinčić; Dinko Trinajstić; Stjepan Radić; Franjo Novljan; Naša sloga; Novi list; Obzor; Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri; skupština u Boljunu*

Društveno-političke prilike na prijelomu stoljeća

Kurijalni izborni sustav koji je osiguravao prevlast bogatijim, posjedničkim, te građanskim slojevima – i koji je bio najčešće prisutan u izbornim sustavima liberalne Europe druge polovine XIX. st. – i talijanskim je nacionalnim liberalima u Istri osiguravao odlučujući utjecaj. Talijanima, koji su bili ekonomski i kulturno jači i manje brojni u odnosu na istarske Hrvate i Slovence, sistemom izbornih kurija omogućena je odlučujuća uloga u autonomnim političkim, ali i gospodarskim i kulturnim tijelima. Hrvati i Slovenci nisu mogli

uzimati u obzir kuriju veleposjeda i najveći dio gradske kurije. Talijanski su liberali pod pritiskom bečke vlade, kao i hrvatski narodni prvaci, početkom 1908. prihvatili tek djelomičnu demokratizaciju zemaljskog izbornog sustava, a novom izbornom geometrijom talijanskim liberalima u Saboru i dalje je osigurana prevlast. Bez obzira na sporazum iz 1908. rad u Saboru nije se mogao odvijati zbog čestih suprotstavljanja i prekida sjednica. Također je zbog austrijskog imovinsko-dohodovnog i kurijalnog izbornog sustava bila omogućena talijanska većina u gotovo svim istarskim općinama. Početkom XX. st. u austrijskoj pokrajini Istri postoje 54 mjesne općine.¹

Rezultati izbora za Istarski sabor na prijelomu XIX. u XX. st. ukazuju na stagnaciju narodnog pokreta Hrvata i Slovenaca u Istri, da bi na zastoju u razvoju narodnog pokreta daleko više ukazivali rezultati izbora za bečki parlament 1897. i 1901. Pogotovo rezultati ovih drugih – kada je kao jedini predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca izabran Vjekoslav Spinčić – utjecat će na istarske *narodnjake*² kako bi utemeljili vlastitu političku organizaciju.

¹ Izbornici su u jednoj općini, prema pravilu, bili podijeljeni u tri izborna tijela, na dva tijela tamo gdje je bio malen broj izbornika, i o tome je odlučivala kotarska oblast. Svako od triju tijela izabiralo je jednak broj zastupnika, no u svakom tijelu nije bio jednak broj izbornika. U prvo izbornom tijelo ulazili su svi počasni članovi općine i one osobe koje su imale aktivno izbornom pravo bez obzira na to jesu li plaćale izravni porez. U to tijelo svrstavale su se i one osobe koje su davale najveći iznos poreza. Naime, osobe koje su plaćale izravni porez u općinama stavljene su na popis određenim redoslijedom – na popisu je stajao najprije onaj koji je plaćao veći iznos poreza. Ukupni iznos poreza podijelio se na tri dijela, pa su oni kojima su iznosi predstavljali prvu trećinu poreza ulazili u prvo izbornom tijelo, druga trećina u drugo tijelo i treća trećina u treće izbornom tijelo. Očito je u prvo izbornom tijelo ulazilo najmanje izbornika i čitav je općinski izborni zakon išao u prilog onima koji su plaćali najveće poreze. Prva dva tijela mogla su izabirati većinu općinskih zastupnika, ali oba ta tijela nisu imala ukupno toliko birača koliko je imalo samo treće izbornom tijelo. Ivan BEUC, *Istarske studije, Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća*, Zagreb, 1975., 43-141, 201-202, 273; Fran BARBALIĆ, „Prvi istarski sabori (1861-1877)“, *Rad JAZU* 300., Zagreb, 1954., 281-429; Vjekoslav BRATULIĆ, „Zapisnici sjednica 'Hrvatsko-slovenskog kluba' zastupnika u Istarskom saboru (1884-1901)“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, Svezak XI-XII., Rijeka, 1966. – 1967., 123-131; Angelo ARA, *Ricerche sugli austro-italiani e l'ultima Austria*, Roma, 1974., 247-328; Petar STRČIĆ, „Prilog povijesti Istarskog sabora (1861-1916)“, *Arhivski vjesnik*, Svezak 35-36, Zagreb, 1992., 53-64; Paolo ZILLER, „Sistema elettorale e rappresentanza politica in Istria nel periodo costituzionale asburgico (1861-1918)“, *Atti*, Centro di ricerche storiche Rovigno, Volume XXIV., Trieste – Rovigno, 1994., 533-552; Dragovan ŠEPIĆ, „Politika 'narodnog mira' u Istri 1908.-1913.“, *Analji Jadranskog instituta*, Svezak III., Zagreb, 1961., 69-123; Janez KRAMAR, *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, Koper, 1991., 12-65; Salvator ŽITKO, „Slovenska Istra v 19. stoletju s političnega, upravnega in nacionalnega vidika“, *Acta Histriae* I., Koper – Milje, Capodistria – Muggia, 1993., 109-115.

² *Narodnjaštvo* se kao politički pokret u prvom redu povezuje s hrvatskim narodnim preporodom, kada u drugoj polovici XIX. st. narodni prvaci pokreću borbu za hrvatsko-talijansku ravnopravnost u školstvu, sudstvu, upravi te protiv nastojanja talijanskih građanskih liberala za

Kriza narodnog pokreta očitovala se i u gospodarskim odnosima. Naime, problem je bio kako spasiti seljaštvo kao najbrojniji sloj hrvatskog stanovništva od propadanja, kako ga osloboditi zaduženosti od talijanskih veleposjednika i talijanskoga građanstva. Krajem XIX. i početkom XX. st. Matko Laginja i drugi narodni prvaci provode akciju osnivanja zadružnih organizacija na temelju državnog zakona od 9. travnja 1873. Zadruga su stvarale uvjete gospodarske neovisnosti seljaka, a zatim i omogućile izražavanje njihove vlastite volje kod raznih izbora: općinskih, zemaljskih, državnih. Godine 1903. utemeljena je središnja *Gospodarska sveza za Istru* u Puli. Premda je pred Svjetski rat bila izgrađena čitava mreža zadružnih organizacija, krizu su seljaci – pogotovo najsiromašniji – sitni posjednici i koloni, još uvijek osjećali.³

Godine 1883. u Istarski sabor izabrano je pet hrvatskih i slovenskih zastupnika, a 1889. prvi je put izabrano njih devet. Taj broj zastupnika ostao je sve do zemaljske izborne reforme 1908.⁴

Na državnim izborima 1891. Hrvati i Slovenci izabrali su u Carevinsko vijeće dva predstavnika. Matko Laginja izabran je u seoskim općinama zapadne Istre, a Vjekoslav Spinčić u seoskim općinama istočne Istre. Prvi put Hrvate i Slovence u bečkom parlamentu zastupaju dva predstavnika, od ukupno četiri, koliko ih je

---

talijanizacijom Slavena. Djelovanje biskupa Jurja Dobrile i njegovih suradnika, kao i djelovanje mlađeg naraštaja – Matka Laginje, Vjekoslava Spinčića, Matka Mandića, Dinka Trinajstića, upravo će među *narodnjacima* u istarskim selima imati najveću podršku. Glasilo *Naša sloga* širilo je preko pismenijih i narodnosno svjesnijih seljaka *narodnjaka* ideje među nepismenim pukom. *Narodnjaci* su djelovali u *Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru*, na otvaranju škola i čitaonica, organiziranju tabora i osnivanju zadruga u seoskim općinama. Zvane ČRNJA piše da su *narodnjaci* bili *naka vrsta narodnih prvaka* koji su utjecaj stekli primjerenim držanjem spremni braniti narodne interese. Opredjeljivali su se po *seljačkom instinktu*, a njihova politička svijest izgrađivala se na pučko-demokratskim osnovama te pogotovo na spoznaji da su nacionalna i socijalna pitanja nerazdruživo povezana u jedno *narodno* pitanje. O *narodnjacima* i *narodnjaštvu* u Istri: Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri I.*, Pazin, 1967., 53-138; 181-272; 280-321; *Isti, Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, Pazin, 1973., 13-423; 435-445; 455-461; Josip PERCAN, *Obzori istarskog narodnjaštva I.*, Pula – Rijeka, 1986., 39-412; *Isti, Obzori istarskog narodnjaštva II.*, Pula – Rijeka, 1986., 9-350; *Isti, Obzori istarskog narodnjaštva III.*, Pula – Rijeka, 1989., 7-330; Zvane ČRNJA, *Obećana zemlja*, Pula, 1978., 56; *Isti*, „Predgovor“: J. PERCAN, *Obzori istarskog narodnjaštva I.*, n. dj., 7-13; Josip BRATULIĆ, „Narodnjaci“, *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005., 525-526.

³ Vjekoslav ZIDARIĆ, „Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zbornik, Zagreb, 1969., 457-475; Josip PERCAN, „Materijalni i kulturološki značaj Laginjinih istarskih posujilnica“, *Prilozi zavičajju 4.*, Pula, 1986., 161-174; Željko KLAJĆ, „Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX. st.)“, *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, Zbornik radova, Pazin, 1999., 217-252.

⁴ B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, n. dj., 88-92, 99-101, 117-118, 133-134, 144-145.

Istru zastupalo u Carevinskom vijeću. Izjednačili su se tako s Talijanima, koji su izabrali dva svoja predstavnika u kuriji gradova, trgovačko-obrtničkoj komori i kuriji veleposjeda. Bio je to uspjeh koji je bitno utjecao na podizanje nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca.⁵

Kada je reformom 1896. uvedena peta generalna kurija u izborima za bečki parlament, u kojoj su sveopće izborno pravo imali muškarci s navršene 24 godine, provedeni izbori početkom 1897. talijanskim liberalima donose tri mandata, a istarskim *narodnjacima* dva. Talijanski predstavnici dobivaju petu kuriju, kuriju gradova i trgovačko-obrtničke komore te kuriju veleposjeda. Jedan mandat *narodnjaci* dobivaju u kuriji seoskih općina zapadne Istre, a jedan u kuriji seoskih općina istočne Istre.⁶

Državni izbori održani početkom 1901. bili su porazni za Hrvatsko-slovensku narodnu stranku. Talijanski nacionalni liberali osvojili su četiri mjesta, a slavenski *narodnjaci* jedno mjesto. *Nardnjaci* su nakon 1891. i nakon 1897. izgubili mandat u kuriji seoskih općina zapadne Istre. U kuriji seoskih općina istočne Istre mandat je osvojio Vjekoslav Spinčić.⁷

Izborni rezultati 1897. i 1901. ukazuju na slabljenje hrvatskih i slovenskih pozicija u Istri i Trstu, a jačanje pozicija talijanskih liberala. Treba ipak naglasiti da se slovenski izborni neuspjeh u trećem izbornom kotaru u Trstu 1897. i 1901. ponajprije dogodio zbog prekida apstinencije Talijanske liberalne stranke. Ali je nakon izbora jačao i talijanski iredentizam koji je u javnosti Kraljevine Italije početkom stoljeća stjecao sve veću afirmaciju, kao što će taj utjecaj prodirati i među Talijane u Austro-Ugarskoj. Političko društvo *Edinost* iz Trsta sagledavalo je izlaz iz kriznog stanja ponajprije u *Sjedinjenoj Sloveniji*, a istarske su *narodnjake* rezultati državnih izbora usmjeravali prema utemeljenju vlastite političke organizacije – budućeg *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* osnovanog sa sjedištem u

⁵ Dane GRUBER, *Povijest Istre*. Vjekoslav SPINČIĆ, *Narodni preporod u Istri*, Zagreb, 1924., 291; Vjekoslav BRATULIĆ, „Hrvatski zastupnici u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću devedesetih godina XIX. stoljeća i suradnja južnoslavenskih naroda“, *Jadranski zbornik III.*, Rijeka – Pula, 1958., 149-157; Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb, 1952., 59-63.

⁶ Bernardo BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Collana degli atti del Centro di ricerche storiche Rovigno, N. 14., Venezia – Rovigno, 1997., 581-582; *Istri, Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Pula, 2002., 587, 594; Vjekoslav BRATULIĆ, „O suradnji južnoslavenskih zastupnika Carevinskog vijeća (1894-1900) i o problemu nacionalnosti u Austriji“, *Anali Jadranskog instituta*, Svezak III., Zagreb, 1961., 17-26; J. KRAMAR, n. dj. 49-57, 157; P. ZILLER, n. dj., 539-540, 544.

⁷ *Isto*.

Pazinu 1902.⁸ Vjekoslav Spinčić isticao je na osnivačkoj skupštini *Političkog društva* 7. svibnja 1902. *zapt i posluh*, tj. disciplinu i posluh u redovima Narodne stranke – očito promatrajući jedinstvo stranke te izgrađenu stranačku organizaciju čimbenikom za uspješnije ostvarenje ciljeva narodnog pokreta.⁹ Ali tek će izbori za Carevinsko vijeće 1907., provedeni na temelju općeg izbornog prava, Hrvatsko-slovenskoj narodnoj stranci u Istri donijeti izborni uspjeh.¹⁰

Utemeljenjem *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* neće biti prekinute veze s Političkim društvom *Edinost* iz Trsta. Među voditeljima jednog i drugog društva javljale su se nesuglasice i sporovi, ali se isto tako oko raznih pitanja nastavilo zajednički djelovati.¹¹

Hrvatski i slovenski zastupnici upozoravali su vlasti na prilike u Istri, Trstu i Goričkoj. U spomenici *Denkschrift über die Zustände im Küstenlande*, koju su 17. svibnja 1899. uputili bečkoj Vladi, dali su prikaz prilika u tim krajevima. Ukazali su na nepravdu kurijalnog izbornog sustava, jer on omogućuje talijanskim liberalima većinu u Istarskom saboru – 21 zastupnik talijanskih liberala prema 9 hrvatskih i slovenskih zastupnika, bez obzira na to što je u Istri većina Hrvata i Slovenaca – 185.000 prema 118.000 Talijana.¹²

I utemeljeno *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri* u svojoj je predstavi Vladi u Beču 26. rujna 1902. pokrenulo pitanje nepravde izbornog sustava.¹³

Predstavka *Političkog društva* karakterizira način djelovanja istarskih *narodnjaka*. Polazeći od iskustva dugogodišnje borbe s talijanskim liberalima, koji im u autonomnim pokrajinskim tijelima nisu priznavali ravnopravnost, oni svoje zahtjeve upućuju vlastima u Beč, pozivajući se na legitimnost, na temeljne državne zakone kojima se proklamirala ravnopravnost. Takav način rada bio je kontinuitet u djelovanju istarskih *narodnjaka*, prije kroz Političko društvo *Edinost* iz Trsta ili kasnije kroz *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*. Bio je to dugogodišnji uporan, sustavan rad, ne samo u pravno-političkoj sferi nego i u gospodarstvom i kulturno-prosvjetnom smjeru, te u pogledu religijskih, vjerskih pitanja,

⁸ Ferdo ŠIŠIĆ, *Predratna politika Italije i postanak Londonskog pakta*, Split, 1933., 42-52; Vasilij MELIK, „Slovinci v državnem zboru 1893-1904.“, *Zgodovinski časopis*, Letnik 33., Št. 1., Ljubljana, 1979., 53-54; B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, n. dj., 425; Salvator ŽITKO, „Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914“, *Annales*, Št. 1., Koper, 2002., 45-46.

⁹ „Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri“, *Naša sloga*, Pula, 12. svibnja 1902.

¹⁰ Dragovan ŠEPIĆ, „Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.“, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zbornik, Zagreb, 1969., 411-420.

¹¹ J. KRAMAR, 57-63, 66, 135-139, 144-146, 148-153, 331-334.

¹² D. ŠEPIĆ, *Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.*, n. dj., 404, 406-407.

¹³ Isto.

kao što je problem uporabe glagoljice i staroslavenskog jezika u bogoslužju; bio je to rad koji nije uvijek morao donositi rezultate. U tom smislu održani mnogi govori, podneseni mnogobrojni zahtjevi i interpelacije u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču, podnesene spomenice papi Piju X., predstavljaju način uobičajenoga legitimnog rada hrvatskih i slovenskih narodnih predstavnika.¹⁴

U političkom životu Istre na kraju XIX. i početkom XX. st. javljaju se i nova idejna kretanja kao posljedica novih idejnih previranja u Monarhiji, ali i u ostaloj Europi. Odnos prema narodno-liberalnoj i kršćansko-socijalnoj struji unutar Narodne stranke, odnosno prema katoličkom i socijalističkom pokretu, posebno zaokuplja vodstvo istarskih *narodnjaka*, i to u smislu čuvanja jedinstva stranke i narodnih redova. Krajem XIX. i početkom XX. st. na slabljenje pozicija istarskih *narodnjaka* utjecat će *istrijski pokret* Ivana Krstića, koji je bio povezan s Talijanskom liberalnom strankom i koja ga je novčano potpomagala. U smislu prevladavanja idejnih sukoba, često na javnim sastancima i skupštinama istupaju narodni prvaci. Takav nastup nije bio samo običan politički pragmatizam. Između ostalog, bilo je to iskustvo dugogodišnjega upornog, legitimnog rada, ali i predosjećaj kriznih nadolazećih vremena, vremena izraženih europskih suprotnosti s nejasnim ishodima i rezultatima, a zalažući se i pozivajući na jedinstvo stranke i narodnih redova, želi se očuvati teško stečene pozicije u istarskoj pokrajini.¹⁵

Početkom XX. st. nadolazeći mlađi naraštaj, pod utjecajem Narodnog pokreta u Banovinskoj Hrvatskoj te pod utjecajem Frana Supila s *Novim listom* u Rijeci, zahtijevat će drugačiji pristup u traženju narodnih prava. Mlađi se naraštaj kritički odnosio prema radu *Političkog društva* i njegova vodstva s predsjednikom Vjekoslavom Spinčićem. Kritički o radu *Političkog društva* pisao je 1903. zagrebački *Obzor*.

Dopisnik *Istranin* pisao je o krizi narodnog pokreta u Istri na prijelomu stoljeća. Ocjenjivao je izborne rezultate iz 1891. najsajnijom političkom pobjedom istarskih Hrvata, nakon koje sedam do osam godina nije bilo nikakva napretka,

¹⁴ V. S. /Vjekoslav SPINČIĆ/, *Slavensko bogoslužje u Istri*, Pula, 1913., 82-126, 148-163, 183-245; J. PERCAN, *Obzori istarskog narodnjaštva I.*, n. dj., 167-412; *Isti, Obzori istarskog narodnjaštva II.*, n. dj., 9-151.

¹⁵ „Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri”, *Naša sloga*, Pula, 22. prosinca 905.; „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri”, *Naša sloga*, Pula, 27. lipnja 1912.; Vjekoslav BRATULIĆ, „Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda”, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zbornik*, Zagreb, 1969., 313-319, 332; Dragovan ŠEPIĆ, „O procesu integracije hrvatske nacije u Istri”, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981., 264-265; *Isti, Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.*, n. dj., 403, 405; Željko KLAJĆ, „Prilog polemici o uspostavljanju Carske kraljevske učiteljske škole u Kastvu”, *Zbornik Kastavštine XVII.*, Kastav, 2009., 43-47, 51; D. GRUBER, V. SPINČIĆ, n. dj., 280-281.

i dodao da su izbori za bečki parlament na početku 1901. te općinski izbori – pogotovo oni u Tinjanu početkom 1903.¹⁶ – ukazivali na krizu narodnog pokreta. *Istranin* govori o slabljenju hrvatskih pozicija, slabljenju svijesti kod naroda te proziva *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*.¹⁷ *Istranin* je Kastavac Milan Marjanović.¹⁸ Bio je pripadnik *Napredne omladine*, aktivnog sudionika u Narodnom pokretu 1903. u Banovinskoj Hrvatskoj, te njegovo pisanje treba promatrati u kontekstu nastupajućega tadašnjeg mlađeg i radikalnijeg naraštaja.

Milan Marjanović piše svega nekoliko dana prije skupštine u Zagrebu 29. siječnja 1903., gdje je došlo do fuzije glavnih snaga hrvatske građanske oporbe protiv režima bana Khuena Héderváryja. Došlo je do fuzije *Neovisne narodne stranke*, *Stranke prava*, *Napredne omladine* i *Hrvatske radničke zajednice* u zajedničku *Hrvatsku stranku prava*. Na skupštini su sudjelovali i parlamentarni predstavnici iz Istre i Dalmacije.¹⁹ Predstavnik istarskih Hrvata bio je Dinko Trinajstić, tadašnji potpredsjednik *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*. On izjavljuje „da su Hrvati u Istri navikli prelaziti preko stranačkih razlika na ozbiljan i složan rad u službi domovine“. Trinajstić „pozdravlja u ime istarskih Hrvata ujedinjenje dviju hrvatskih stranaka²⁰ i slogu nove hrvatske stranke prava sa čistom strankom prava“. Izražava želju da se i *Čista stranka prava* pridruži ujedinjenju. Prema *Obzorovu* pisanju, izjava je ostavila upečatljiv dojam.²¹

¹⁶ Istarski *narodnjaci*, koji na kraju XIX. st. u središnjoj Istri već na nekoliko posljednjih općinskih izbora osvajaju važnu Općinu Tinjan, početkom 1903. gube tu općinu. Hrvatski su kritičari vodstvu *Političkog društva* spočitavali pasivnost u radu i djelovanju, zbog čega dolazi do gubitka hrvatskog utjecaja u istarskim općinama. Svojim pisanjem ističe se *Obzorov* dopisnik *Danilo*, jer da su već ranije izgubljene općine kao Veprinac, Lovran, Mošćenice, Višnjan, Momjan – sada je na redu bio Tinjan – a slična bi se stvar ubrzo mogla dogoditi s općinama Boljun, Buzet te Volosko-Opatija predviđajući za daljnje nastupajuće vrijeme slabljenje hrvatskog utjecaja i u drugim općinama. Ipak se te pretpostavke neće ostvariti. Promatra *Danilo* gubitak mjesne općine Tinjan kao prekretnicu u smislu daljnjeg slabljenja hrvatskog utjecaja u središnjoj Istri, a širenja i jačanja talijanskog utjecaja, utjecaja Istarskog političkog društva – *Società Politica Istriana*. Dopisnik je apostrofirao tinjanskog načelnika Šimu Defaru, koji je obavljao načelničku, tajničku te blagajničku službu, a također da je i *nemilosrdno* postupao sa seljacima. Stvorilo mu je to kod njegovih hrvatskih općinara posljednjih godina mnogo protivnika. *Danilo*, „Uskrсна Jabuka“, *Obzor*, Zagreb, 2. travnja 1903.

¹⁷ *Istranin*, „Hrvatstvo u Istri“, *Obzor*, Zagreb, 23. siječnja 1903.

¹⁸ Matko ROJNIC, Nikola ŽIC, „Popis glavnih ‚Obzorovih‘ članaka“, *Obzor*, spomen-knjiga 1860-1935, Zagreb MCMXXXVI/1936./, 275.

¹⁹ Predstavnici *Čiste stranke prava* sudjeluju na skupštini te izjavljuju da će se odazvati djelovanju na koordiniranom radu cijele hrvatske opozicije, ali ne ulaze u novu stranku. Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike ‚novog kursa‘*, Zagreb, 1972., 153-154; Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Prvi dio, Zagreb, 1989., 247-248.

²⁰ Misli se na Stranku prava, tzv. *domovinaše*, i na Nezavisnu narodnu stranku, tzv. *obzoraše*.

²¹ „Skupština hrvatskih oporbenih stranaka“, *Obzor*, Zagreb, 29. siječnja 1903.

I premda je *Napredna omladina* pristupila ujedinjenoj hrvatskoj građanskoj oporbi, kao što je i Dinko Trinajstić podupro ujedinjenje oporbe, ipak se na osnovi pisanja Milana Marjanovića može konstatirati njegovo nezadovoljstvo *Političkim društvom* te da su kod njega kao pripadnika *Napredne omladine* postojale razlike u pogledima i razmišljanjima kada je bilo u pitanju djelovanje istarskog narodnog vodstva. Također se u *Našoj slogi* – glasilu istarskih *narodnjaka* – javlja pripadnik mlađeg naraštaja koji piše da u Istri ima mnogo rodoljuba koji podupiru pisanje *Istranina* u *Obzoru*.²² Istodobno u narodnom glasilu odbacuju kritike ističući da njihovi autori nisu uzimali u obzir gospodarski i prosvjetni čimbenik kada se sagledavalo rezultate narodnog pokreta.²³

Kao organ *Nezavisne narodne stranke*, list *Obzor* predstavljao je otvorenu oporbu režimu bana Khuena Héderváryja. *Obzoraši*, tj. *Nezavisna narodna stranka*, povezani su sa *Strankom prava*, tzv. *domovinašima*, u *Hrvatsku opoziciju* od siječnja 1902., a od siječnja 1903. nalazi se u *Hrvatskoj stranci prava*. Ta stranka bila je sastavljena od različitih skupina hrvatske građanske opozicije u Banskoj Hrvatskoj, da bi već krajem 1903. i početkom 1904. započeo proces diferencijacije u stranci i kada je 1905. završeno oblikovanje novih političkih stranaka. U proljeće 1903. *Obzor* je vodio sistematsku akciju i propagandu za skupštine. U *Obzoru* su bili stari i mladi jedno. Tu su Milan Heimerl, Stjepan Radić, Milivoj Dežman, Milan Marjanović, Lav Mazzura, Hinko Krizman, Mile Miškulin, cijelo vodstvo *Napredne omladine* zajedno sa starima kao što su Marijan Derenčin, Šime Mazzura, Ivan Zahar, Josip Pasarić. *Obzor* je bio generalni stožer protukhuenovske akcije.²⁴

Narodni pokret u Banskoj Hrvatskoj 1903. imao je velik utjecaj kod istarskih Hrvata i Slovenaca te kod primorskih Slovenaca na podizanju njihove nacionalne svijesti. Međutim, skupštinski pokret prema uzoru na Banovinu nije se u Istri pojavio. U pogledu skupštinske aktivnosti 1903., jedna takva akcija održana je na otoku Krku. Bio je to *javni sastanak* u Omišlju početkom lipnja.²⁵

Talijanska nacionalno-liberalna stranka u Istri sa sumnjom je pratila što se događa u pokrajini u povodu Narodnog pokreta u Banovini. Ona je nastojala

²² Spominje primjere nekorektnog postupanja nekih općinskih činovnika prema seljacima, a to je onda ove udaljavalo od Narodne stranke. „U čemu leži uzrok našem razočaranju kod raznih izbora u Istri?“, *Naša sloga*, Pula, 16. travnja 1903.

²³ *Novi Jornalet*, „Domaće stvari“, *Naša sloga*, Pula, 9. travnja 1903.

²⁴ J. HORVAT, n. dj., 222-268.

²⁵ „Javni polit. sastanak držan u Omišlju dne 2. t. mj. pod vedrim nebom. Omišalj, dne 6. junija 1903.“, *Naša sloga*, Pula, 11. lipnja 1903.; Andrej GABRŠČEK, *Goriški Slovenci II., Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, Od leta 1901 do 1924*, Ljubljana, 1934., 136-139; Nevio ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša Sloga 1870.-1915.*, Zagreb, 2005., 191-203; D. ŠEPIĆ, *Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.*, n. dj., 407-408.

umanjiti važnost odjeka Narodnog pokreta u Istri.²⁶ S druge strane, u tadašnjoj Kraljevini Italiji – u nekim krugovima talijanske publicistike i javnosti – Narodni pokret u Banskoj Hrvatskoj nailazi na odobravanje.²⁷

Društveno-politički važan moment koji je također, uz Narodni pokret u Bavonini, utjecao na podizanje nacionalne svijesti kod istarskih Hrvata jest odlučan nastup hrvatskih zastupnika u borbi za ravnopravnost na sjednicama Istarskog sabora ujesen 1903.²⁸ Međutim, proklamirano i ostvareno približavanje u hrvatskim i talijanskim odnosima u Dalmatinskom saboru ujesen iste godine, nastalo kao posljedica prodiranja njemačkog utjecaja na Jadran, neće u Istarskom saboru imati mogućnost ostvarenja zbog nepopustljivosti vladajućih talijanskih liberala.

Nakon što je 12. studenoga 1903. zatvoreno zasjedanje Dalmatinskog sabora, Ante Trumbić i Josip Smodlaka pokreću političku akciju za ostvarenje proglašenog 'novog kursa'. Jedan od oblika te akcije bilo je pokretanje javnih skupština u Dalmaciji po uzoru na skupštine u Banskoj Hrvatskoj. Na njima je trebalo raspraviti o aktualnim problemima, kao što su jezično pitanje, vinska klauzula, pitanje reinkorporacije Dalmacije Banskoj Hrvatskoj, te pitanje novih odnosa hrvatske politike prema Srbima i Talijanima. Ali, ni u prosincu 1903. ni poslije u Dalmaciji nije došlo do skupštinskog pokreta. Razlozi su bili višestruki: Trumbić i Smodlaka pokrenuli su akciju sa splitskim *narodnjacima*, a ne s *pravašima*, svojim stranačkim drugovima; odnosi između splitskih, zadarskih, šibenskih političara; nejedinstvo u pogledima Jurja Biankinija i Ante Trumbića; pritisci vlasti i nakraju – sâm sukob između glavnih pokretača akcije, Trumbića i Smodlake. Do povezivanja hrvatskih stranaka u Dalmaciji nije došlo ni do početka 1904., a u Banskoj Hrvatskoj oslabjet će skupštinski pokret zbog obnove sukoba unutar oporbene *Hrvatske stranke prava*. Ostvareno približavanje u hrvatskim i talijanskim odnosima 1903. u Dalmaciji već početkom 1904. ulazi u krizu. Talijani u Monarhiji nezadovoljni su Bečom, a netrpeljivi su i prema slavenskom stanovništvu u austrijskom primorju, što će otežati i talijansko-hrvatsko približavanje u Dalmaciji. U austrijskom primorju neće biti uvjeta za talijansko-slavensko približavanje, jer su vladajući talijanski liberali čuvali svoje odlučujuće političke, ekonomske te kulturne pozicije koje su desetljećima imali. Hrvatski i slovenski narodni prvaci u austrijskom primorju pribojavali su se

²⁶ Isto.

²⁷ Luigi PAVIA, *Croazia e Ungheria nella lotta fra diritto e despotismo*, Milano, 1903., 9-79; R. LOVRENČIĆ, n. dj., 205-210.

²⁸ D. ŠEPIĆ, *Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.*, n. dj., 409.

mogućeg približavanja i sporazumijevanja s talijanskim predstavnicima zbog bojazni žrtvovanja i slabljenja hrvatskih i slovenskih narodnih interesa.²⁹

Skupština u Boljunu 10. travnja 1904. održana je tako u vremenu neposredno nakon završetka rada Dalmatinskoga sabora, kada je 'novi kurs' bio u krizi, te u vrijeme slabljenja skupštinske aktivnosti u Banskoj Hrvatskoj.

Skupština je održana nakon prekida pregovora s talijanskim predstavnicima, koje su potaknuli zastupnici *Mladočeha* u ožujku 1904. s namjerom da se postigne nekakav *modus vivendi* između Slavena i Talijana u jadranskim zemljama.³⁰

²⁹ U Dalmaciji je ideja 'novog kursa' ipak preživjela prvi neuspjeh i ujesen 1904. započinje nova faza njezine realizacije. Bio je pokrenut otpor protiv politike centralizacije namjesnika Erazma Handela /Erasmus von Handel/ i njegovih germanizatorskih planova. Ta je aktivnost podigla samosvijest dalmatinskoga političkog vodstva i njegov ugled izvan pokrajine. Međutim, kao cjelovita koncepcija hrvatske politike 'novi kurs' postaje tek 1905. s ugrađivanjem ideje o hrvatsko-mađarskoj suradnji kao posljedici protubečke orijentacije. Učvršćenje 'novog kursa' u Banskoj Hrvatskoj odvijat će se mnogo teže nego u Dalmaciji, u prvom redu zbog dugogodišnje mađarske prevlasti i mađaronskog režima. Politika 'novog kursa' politički je pragmatizam i uvažavanje realnog odnosa snaga pretpostavila načelu hrvatskog državnog prava, čime se hrvatskoj politici nudio iskorak iz političke tradicije. Nije bio jednostavan njezin prijenos iz Dalmacije u Bansku Hrvatsku. Otežavajuća okolnost bila je kriza dualizma proistekla politikom mađarske opozicije, koja je od kraja XIX. st., a osobito od 1903., sve odlučnije zahtijevala pretvaranje Ugarske u samostalnu, jedinstvenu mađarsku državu, a da bi u tome glavne oporbene snage u Banskoj Hrvatskoj promatrale veliku prijetnju za hrvatsku autonomiju i pokušavale tražiti oslonac u bečkom središtu. Nastankom *Hrvatsko-srpske koalicije* na temelju *Riječke rezolucije* i *Zadarske rezolucije*, kada se ona pojavljuje sa svojim građansko-demokratskim programom u izbornom proglašenju 11. prosinca 1905., završava povijest nastajanja politike 'novog kursa' i započinje složen rad njezine praktične djelatnosti u sjeni Beča i Pešte. Svibanjskim izborima 1906. u Banovini *Hrvatsko-srpska koalicija* ostvaruje izborni uspjeh koji će dovesti do sloma mađaronskog režima. Stvaranje *Hrvatsko-srpske koalicije*, kao i uspjeh na provedenim slobodnim svibanjskim izborima, iznenadit će protivnike 'novog kursa' u Banskoj Hrvatskoj te protivnike u ostaloj Monarhiji. Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Beograd, 1960., 5-22, 67-90; Tereza GANZA-ARAS, *Politika 'novog kursa' dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992., 179-186, 192-194, 230-234, 239-275; Mario STRECHA, „Politički katolicizam i politika 'novog kursa' I. dio. Skupina oko *Hrvatskva* u borbi protiv politike 'novog kursa' i Hrvatsko-srpske koalicije., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Knjiga 38., Filozofski fakultet Zagreb, 2006., 177-199; R. LOVRENČIĆ, n. dj., 225-272, 275-306.

³⁰ Posredovanjem Čeha u Beču su 18. ožujka 1904. vođeni razgovori slavenkih i talijanskih predstavnika, tražio se nekakav *modus vivendi* između suprotstavljenih strana. Raspravljalo se o tome kako bi se *izgladila opreka* između Slavena i Talijana u jadranskim zemljama. Česi su izrazili želju da se postigne sporazum u interesu obiju narodnosti. Karel Kramář smatrao je da se ne bi radilo samo o trenutačnoj koaliciji već o trajnom savezu za budućnost. Od južnoslavenskih zastupnika bili su nazočni: Andrej Ferjančič, Ivan Plantan, Ivan Šušteršič, Miroslav Ploj, Vjekoslav Spinčić i Fran Škulje, od *Mladočeha* Bedřich Pacak i Karel Kramář, a od talijanskih zastupnika Valeriano Malafatti i Lodovico Rizzi. „Sastanak slavenkih i talijanskih nar. zastupnika“, *Novi list*, Rieka, 19. ožujka 1904. O prekinutim pregovorima: „Spomenica hrvatskim i slovenskim zastupnikom u Beču u poslu talij. sveučilišta“, *Naša sloga*, Pula, 24. ožujka 1904.; „Neiskrenost naših Talijana“, *Naša sloga*, Pula, 18. kolovoza 1904.

Nakon prekinutih pregovora održana je 27. ožujka skupština Političkog društva *Edinost* u Sv. Ivanu kod Trsta, gdje se Dinko Trinajstić, potpredsjednik *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* – uz Otokara Rybaša i ostale slovenske tršćanske narodne prvake – izjasnio protiv dogovaranja s Talijanima.³¹ Skupština u Boljunu održana je svega nekoliko dana kasnije, nakon glavne godišnje skupštine *Političkog društva* u Pazinu 7. travnja, gdje se Vjekoslav Spinčić osvrtao na prekinute pregovore potaknute posredništvom čeških zastupnika, te je izjavio da su oni bili *samo pokušaji za sporazum i ništa više*.³²

Skupština u Boljunu

Nastup istarskog naraštaja bečkih sveučilištaraca, nakon prestanka rada Istarskog sabora ujesen 1903., uslijedio je *Izjavom-priznanicom* donesenom 15. studenog, a objavljenom u *Našoj slogi*. Oni podupiru nastup i rad hrvatsko-slovenskih zastupnika u Saboru, ali ističu sljedeće: „Ajte, zastupnici, među narod, položite mu račun o vašem djelovanju, da čujete, što on misli. Priznajemo Vaš zaslužni rad za prošloga saborskoga zasjedanja, te želimo, da narod iz Vaših ustiju čuje, što ste učinili.“³³ Kao prvi potpisnik naveden je Lovro Skaljer, student prava. Od ukupno njih 20, potpisnici su i Franjo Novljan, Ivan Dorčić te Ivan Ivančić, budući profesori hrvatske gimnazije u Pazinu.³⁴ Na osnovi teksta *Izjave* može se zaključiti da bečki sveučilištarci zahtijevaju veću aktivnost svojih narodnih predstavnika, njihovu veću aktivnost izvan postojećega parlamentarnog rada.

Dopisnik *L* u *Novom listu* spominje *Izjavu* objavljenu u *Našoj slogi* kao *oduševljeno pismo* bečkih sveučilištaraca koji su izrazili želju da zastupnici stupe među narod i porazgovaraju s njime. U Hrvatskoj, dodaje se, već je održano pedeset pučkih skupština, a i u Dalmaciji se odlučilo pokrenuti političku akciju među narodom: „A Istra? U Istri bi reć, da se spava na lovorikama dobljenim u prošastom saborskom zasjedanju.“ Nije dovoljno, navodi dopisnik, da *Naša sloga* već u nekoliko svojih brojeva donosi opširna saborska izvješća. To našem narodu, našim seljacima u Istri, malo koristi. Narodu prije svega treba protumačiti što je to Carevinsko vijeće, što je Sabor, što je općina. Narodu bi neke pojmove trebalo

³¹ „Hrvatski glas o slavensko-talijanskoj slozi“, *Naša sloga*, Pula, 21. travnja 1904.

³² „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, Pula, 21. travnja 1904.

³³ „Izjava-priznanica“, *Naša sloga*, Pula, 19. studenog 1903.

³⁴ Mladenka HAMMER, „Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899.-1918.)“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899.-1999.*, Zbornik, Pazin, 1999., 310, 321; Ferdinand TONČINIĆ, „Franjo (Fran) Novljan – natuknice za životopis“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899.-1999.*, Zbornik, Pazin, 1999., 353.

učiniti pristupačne njegovu shvaćanju. Prema dopisnikovu mišljenju, *Naša sloga* morala bi biti u prvom redu list za seljaštvo, a k tomu nedostaju tumačenja najjednostavnijih pojmova o državi, pokrajini, općini, uopće o svakom ustavnom uređenju. U tu svrhu trebalo bi dakako da urednik³⁵ stanuje bliže listu negoli sada, jer je izdaleka nemoguće uspješno uređivati jedan politički list.³⁶

Dopisnik pokreće pitanje pučkih skupština i proziva vodstvo narodnog pokreta. Piše da se treba uzdati u sebe i raditi, pripremati narod za ustavnu borbu, borbu za opstanak koja je ugrožena s više strana. Bilo bi bolje kada bi naši zastupnici u Saboru (njih devet) „imali iza sebe izvježbanu masu naroda“. Kakva nam korist od samih vođa bez dobre vojske? Imamo *Političko društvo*, koje ne radi dovoljno na političkom polju. Dakle, *Političko društvo* trebalo bi krenuti na posao. Neka i ono po Istri pokrene akciju narodnih skupština i to javnih, a ne tajnih, kako se to u Istri često čini kad se raspravlja o narodnim pitanjima.³⁷

Isti dopisnik *L* u *Novom listu* ponovno naglašava skupštinsku aktivnost u Banskoj Hrvatskoj, a da se s tim u vezi u Dalmaciji i Istri ne djeluje. Istra je mlada i treba najviše pomoći i poduke, ali štiti. Mladi Istrani željni su rada i radit će, bez obzira na to bude li tko mlađe držao za neiskusne. Ne prihvati li starija inteligencija omladinu, ona će sama krenuti u narod i narod će je rado primiti u svoju sredinu. Dopisnik govori o pučkom učitelju koji treba širiti prosvjetu, i to ne samo u vrijeme redovite nastave. Smatra da bi narodni prvaci koji se nalaze na *političkom poprištu* morali svako toliko doći među narod i podučavati ga. Ističe potrebu složnog zauzimanja za šire slojeve naroda raznom podukom i onda će se pomalo doći *prosvjetom k slobodi*. To su geslo prihvatili i Hrvati, kao i ostali kulturni narodi koje obuzima žeđ za znanjem.³⁸

U iznesenom se pisanju mogu nazrijeti ideje koje su zastupali Milan Marjanović i *Napredna omladina*. Međutim, 1904. dolazi do diferencijacije u redovima *Napredne omladine*, kao i unutar oporbene *Hrvatske stranke prava*, kada se budu formirale nove stranačke grupacije. Među istarskim će Hrvatima nove ideje

³⁵ Vodstvo *Političkog društva* često se bavilo pitanjem uređivanja *Naše sloge*, pitanjem stalnog uredništva lista. Prijenosom *Naše sloge* iz Trsta u Pulu sredinom 1899. Matko Mandić, dotadašnji glavni urednik, slovit će kao glavni suradnik. Usprkos prijedlozima da zbog *Naše sloge* Matko Mandić prijeđe u Pulu, on ostaje u Trstu i glavni je suradnik, odnosno stvarni urednik lista. Tatjana BLAŽEKOVIĆ, „Bibliografski podaci o ‘Našoj slogi’“, *Pazinski memorijal 1970.*, Svezak 2., Pazin, MCMLXXI /1971./, 73-81; Željko KLAJĆ, „Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri“, *Zbornik Kastavštine XII.*, Kastav, 2004., 67-80.

³⁶ *L*, „Iz Istre“, *Novi list*, Rieka, 19. prosinca 1903.

³⁷ *Isto*.

³⁸ *L*, „Prosvjetom k slobodi“, *Novi list*, Rieka, 28. siječnja 1904.

zastupati oni pojedinci iz redova mlađeg naraštaja koji su poslije bili pristalice tih novoutemeljenih stranaka. Istaknuti organizator pučko-prosvjetnog rada među Hrvatima u Istri bio je Franjo /Fran/ Novljan iz sela Novljani kod Boljuna,³⁹ koji je u ljeto 1903. u Boljunu pokrenuo pučku školu pod nazivom *Škola za svakoga*. Ta je škola, uz instruktivan i prosvjetni karakter, imala i obilježje predizborne agitacije⁴⁰ i jedan je od pokretača skupštine u Boljunu te kasniji dugogodišnji pristaša Radićeve *Seljačke stranke*.

Spomenute komentare dopisnika *L* smatram uvodom u tematiku iznesenu na boljunskoj skupštini, ali i uvodom u samu polemiku koja će se razviti.

Krugu Ante Trumbića pripadao je Frano Supilo s *Novim listom* u Rijeci.⁴¹ Prema neuspjelom planu, po kojem bi 'novi kurs' prešao granice dalmatinske pokrajine kako bi preobrazio hrvatsku politiku u cjelini, i *Novi list* kao propagator

³⁹ O F. Novljanu: Vjekoslav SPINČIĆ, *Crtime iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb, 1926., 144-145; Mirko PETRAVIĆ, „Uspomeni Frana Novljana“, *Andragogija*, 1-2, Zagreb, 1977., 72-75; Mladenka HAMMER, „Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća (Popis)“, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, Zbornik radova, Pazin, 1999., 312-313; *Ista, Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899.-1918.)*, n. dj., 303-325; F. TONČINIĆ, n. dj., 351-363.

⁴⁰ U ljeto 1903. kao sveučilištarac u Boljunu pokreće *Školu za svakoga*. Trajala je od 2. kolovoza do 27. rujna. Kada je Kotarskom poglavarstvu u Pazinu podnosio prijavu za svoje prvo od 11 predavanja, navodio je: „Buduć da su pučka predavanja zadnjih godina kod svih kulturnijih naroda velikog maha preuzela te u kratko vrijeme vanredni uspjeh pokazala i u moralnom i ekonomskom pogledu, potpisani se u velike nada, da mu neće biti uskraćena dozvola, e bi pokušao u seljačkom narodu podići interes za znanje.“ Talijanska stranka bila je otpočetka kivna na *Školu*, jer je uz prosvjetni karakter imala i obilježje predizborne agitacije. *Isto*.

⁴¹ Na poziv sušačkih *pravaša*, Frano Supilo 1899. iz Dubrovnika, gdje je uređivao *Crvenu Hrvatsku*, odlazi u Sušak, gdje će početi s uređivanjem *Novog lista*. Prostor Sušaka i Rijeke svojim je položajem povezan s Istrom i Dalmacijom te s Bansom Hrvatskom. Prometna povezanost Rijeke omogućit će Supilu, više nego u Dubrovniku, veze s političarima u Monarhiji te veze u susjednim zemljama. Prvi broj *Novog lista* pod Supilovim uredništvom izlazi 2. siječnja 1900. u Sušaku, a u ožujku 1901. Supilo je uredništvo lista odlučio preseliti u Rijeku. Pod njegovim vodstvom *Novi list* postaje moderan list, uređivan prema uzorima primjenjivanim u Europi. Supilo s *Novim listom* ubrzo razvija novu kvalitetu žurnalizma. Naime, svi poznati dotadašnji hrvatski listovi bili su ideološko-politički orijentirana glasila, novine samo za neke stranke ili političke grupe. Supilo je počeo uređivati list tako da je u prvom planu politička informacija i komentar, a da se istodobno ne zanemare gospodarska, kulturna, prosvjetna i druga pitanja. Krajem 1904. Supilo je *Novi list* učinio jutarnjim glasilom, čime je omogućio brz dolazak informacije do hrvatskog čitatelja. Tim činom slomljena je dotadašnja apsolutna premoć stranih novinskih kuća, pa tako i tršćanskog *Il Piccola*, koji je gotovo nedodirljivo vladao cijelim primorjem Hrvatske, šireći iredentizam. Supilo se svojim potezom suprotstavio monopolu na brzinu informacije mađarskih te njemačkih novinskih kuća, čime se suprotstavljao i mađarizaciji i germanizaciji. Petar STRČIĆ, „Frano Supilo – političar, urednik, izdavač, vlasnik i osnivač riječkog 'Novog lista'“, *Novi list 1900.-2000.*, Rijeka, 1999., 9-22, 27-51, 58-61; Ivo PETRINOVIĆ, „Politički život i nazori Frana Supila“: Frano SUPILO, *Izabrani politički spisi*, Zagreb, 2000., 15-17.

„novog kursa“ trebao je prijeći u Zagreb. List je trebao postati središtem okupljanja jake opozicijske skupine u koju bi se uključili političari iz Banovine. Njihovu glavninu činili bi *naprednjaci*. Prijenos lista nije ostvaren.⁴²

Banovinskim *naprednjacima* pripadao je Stjepan Radić, jedan od utemeljitelja buduće *Hrvatske pučke seljačke stranke*. Radić je bio zagrebački dopisnik *Novog lista* tijekom prve polovice 1904., ali je nakon toga prekinuo suradnju sa Supilom.⁴³

Upravo će Stjepan Radić svojim pisanjem u *Novom listu* i nastupom na skupštini u Boljunu 10. travnja 1904. biti jedan od protagonista pokušaja da se skupštinska akcija po uzoru na Bansku Hrvatsku pokrene i u Istri. Ne može se tvrditi da je Frano Supilo bio angažiran oko pokretanja skupštine u Boljunu, ali on sa svojim *Novim listom* propagira i potiče skupštinski pokret u cjelini.

Na boljunsku skupštinu Radić je došao neposredno nakon što je u ožujku sa svojim istomišljenicima napustio *Hrvatsku stranku prava* zbog sukoba s njezinim vodstvom u vezi s poslovanjem *Hrvatske poljodjelske banke*.⁴⁴ Za Radićevom grupom nisu pošli svi *naprednjački* vođe. Mladi će se naime razdijeliti i krajem 1904. sudjelovati u osnivanju *Hrvatske pučke seljačke stranke* i *Hrvatske napredne stranke*.⁴⁵

Po obavijesti *Naše sloge* jedan od sazivača skupštine u Boljunu bio je sveučilištarac F. Novljan. Kao preciznije mjesto održavanja navodi se Boljunsko Polje. Dnevni red skupštine bio je sljedeći: *Općinski ustav*, tj. općinski izborni zakon; *Naš odnos prema Talijanima*; *Naš položaj u Monarhiji*; *Opće pravo glasa*; *Naše nevolje*; *Pučka prosvjeta*.⁴⁶

Vološćansko-opatijski *Narodni list* izvještava da je 10. travnja održana narodna skupština koju je sazvaio sveučilištarac F. Novljan, na kojoj se okupilo oko 500 ljudi. Pozivu sazivača odazvao se poznati hrvatski *buditelj naroda* Stjepan Radić. Došli su i mnogi rodoljubi iz Pazina, Buzeta i Trsta.⁴⁷

Opširnije o pokretačima skupštine te samoj skupštini izvještava Stjepan Radić. Oni koji su potpisali prijavu za javnu skupštinu bili su: Jakov Buretić, bivši načelnik u Boljunu, ratar i trgovac; Tomo Ilijašić, sadašnji načelnik u Boljunu, ratar; Ante Glavić, ratar; Jakov Francetić, ratar; Antun Lukinić, ratar; Antun Čohilj-Paladin, ratar i općinski vijećnik. Radić piše da su se sazivači boljunske skupšti-

⁴² R. LOVRENČIĆ, n. dj., 226-231, 249-250.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ Bogdan KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića 1885-1918*, Izvori za hrvatsku povijest 1., Zagreb, 1972., 33-34, 56.

⁴⁵ R. LOVRENČIĆ, n. dj., 249-258.

⁴⁶ U obavijesti se navodi da je dozvola političke oblasti za održavanje skupštine već zatražena. „Velika narodna skupština pod vedrim nebom u Boljunu“ *Naša sloga*, Pula, 31. ožujka 1904.

⁴⁷ „Tabor u Boljunu“, *Narodni list*, Volosko – Opatija, 21. travnja 1904.

ne obratili narodnim prvacima iz Pazina i Pule, posebno zastupniku Spinčiću, te se *Političko društvo* na svojoj glavnoj skupštini 7. travnja „za čitavu tu stvar zauzelo“.⁴⁸ Osim toga je „sazivački odbor pozvao i pisca ovih redaka“ kako bi, po riječima jednog skupštinaara, netko iz Zagreba došao kada je već toliko istarskih Hrvata bilo u Zagrebu. Predstavnik *Političkog društva* na skupštini bio je tajnik Gjuro Červar. Bio je nazočan i narodni prvak Fran Flego. Također 500 prisutnih spominje i Radić. Bilo je nazočno seljaštvo, pripadnici starije i mlađe inteligencije, većinom učitelji i općinski činovnici, jedan župnik te svjesna školovana mladež. Autor članka kao da želi istaknuti socijalni sastav nazočnih na skupštini, istaknuti jedinstvo narodnih redova. Izvodi zaključak da je za istarske prilike to uspjela skupština, te se može smatrati „početkom narodnoga skupštinskoga pokreta“.⁴⁹

Na osnovi Radićeva istupanja i pisanja teško bi se moglo zaključiti da je u tom trenutku podrazumijevao buduću *Seljačku stranku* i da je pred sobom imao kombinaciju kako bi u Istri pripremao teren za neko njezino moguće djelovanje. Tu ideju za neku daljnju budućnost vjerojatno nije isključivao. Na skupštini u Boljunu primjećuje se Radićevo zanimanje za ekonomsko, socijalno stanje seljaštva i dolazi do izražaja njegov žustar temperament.

Radić objašnjava da je pokret u Hrvatskoj prošle 1903. djelovao na svu našu hrvatsku i slovensku inteligenciju u Istri, te je istarska sveučilišna mladež, koja je pratila pokret, napokon osjetila potrebu da ga prenese u Istru: „I tako je pod njezinim blagotvornim utjecajem nekolicina svjesnijih seljaka iz Boljunštine (kraj za Učkom, nedaleko Čepić-jezera) prihvatilo se posla, da sazove prvu javnu skupštinu u Istri, na kojoj će se razpravljati od prilike iste one stvari, što su se tumačile narodu po cijeloj Hrvatskoj.“ Navodi dalje da je sveučilišna mladež djelovala uz pomoć starije i mlađe inteligencije, „da u omanjim skupštinama cielu Boljunštinu pripravi na oveci hrvatski narodni sabor. No nije se spremio samo sabor i dogovor, nego se odmah započeo jedan pravi narodni posao, koji je dne 4. o. mj. na

⁴⁸ Kada *Naša sloga* od 14., 21. i 28. travnja 1904. izvještava o godišnjoj skupštini *Političkog društva* održanoj 7. travnja u Pazinu, onda nema spomena o boljunskoj skupštini. Time potpora *Političkog društva* koju Radić spominje postaje upitnom. Dakako, ne znači da se među sudionicima godišnje skupštine nije govorilo o nadolazećoj skupštini u Boljunu. Za promatranje odnosa jedan je podatak zanimljiv. V. Spinčić je na pismu D. Trinajstića od 11. travnja 1904. dopisao: „Nek reče Supilu, da nije izvjestio o skupštini polit. druž. od 7/4.“ Ne navodi Spinčić koja bi to osoba morala upozoriti Supila da *Novi list* nije pisao o skupštini *Političkog društva*. Iščitavajući Spinčićeve zapise, zaključujem da bi ta osoba mogla biti Andrija Stanger ili Andre Bakarčić. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu: Inventar Rukopisne ostavštine Vjekoslava Spinčića. *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, Kutija 50. Dalje: HDAZ, Kutija.

⁴⁹ Stjepan RADIĆ, „Hrvatski narodni pokret prelazi u Istru“, *Novi list*, Rieka, 13. travnja 1904.

sam uzkrnsni ponedjeljak osnovao ‚Boljunsko društvo za štednju i zajmove‘ i to u glavnom po Raiffeisenovome sustavu – u savezu sa Gospodarskom savezom u Puli – i posvema u hrvatskom duhu.“ Svjedoči o tome vodstvo zadruga, kojoj je predsjednikom spomenuti Tomo Ilijašić i Odbor na čelu sa župnikom Franom Matičićem. Knjigovođa zadruga jest spomenuti Jakov Francetić.⁵⁰

Kako je Spinčić u svojim bilješkama reagirao na ovo Radićevo pisanje? On je redovito na sačuvanim dokumentima zapisivao svoje opaske i osvrte, pa je tako na sačuvanom primjerku Radićeva novinskog članka, kod navoda da je nekolicina seljaka sazvala *prvu javnu skupštinu u Istri*, dopisao primjedbu: „Stotina se jih je obdržavalo!! A lani Dr Antončić⁵¹ tri!“⁵² Spinčićevu primjedbu treba promatrati i s obzirom na njegov istup na skupštini *Političkog društva* održanoj 7. travnja, dakle samo nekoliko dana prije skupštine u Boljunu. Spinčić na skupštini *Političkog društva*, s obzirom na izvještavanje *Naše sloge*, nije spomenuo da će se održati skupština u Boljunu, ali je u svom istupu naveo narodne prvake i niz javnih sastanaka koje su oni održali. Pritom je naveo, kao i u ovoj opasci, da je odvjetnik Antončić 1903. održao tri skupštine.⁵³ Treba istaknuti da je Spinčićevo poimanje skupštinske aktivnosti bilo drugačije od onoga kako je pisao Radić. Spinčićeva primjedba odnosi se na skupštine koje su istarski *narodnjaci* pokretali u prošlim godinama, a vjerojatno je mislio i na vrijeme kada su organizirani prvi *tabori*, kada su se nakon uspostave dualizma u Monarhiji pokretali politički preporodni narodni skupovi u Sloveniji i Istri po uzoru na češke *tabore*. Spinčić ovdje ne misli na eventualne skupštine, organizirane i potaknute Narodnim pokretom u Banovini, već ponajprije na skupštine, javne sastanke organizirane u Istri na temelju austrijskog zakona od 15. studenog 1867., kada je trebalo odobriti neku skupštinu. Mišljenja sam da unutar Narodne stranke nije bilo preciziranog stajališta o skupštini kao metodi djelovanja, koja bi se primjenjivala samo u Banskoj Hrvatskoj,

⁵⁰ Isto.

⁵¹ O odvjetniku Antonu Antončiću: Petar STRČIĆ, „Četiri krčka advokata u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka“, *Odvjetnik* 9., Svečano izdanje u povodu proslave sto godina advokature u Hrvatskoj 1868-1968, Zagreb, 1968., 246-249.

⁵² HDAZ, Kutija 50.

⁵³ Spinčić je na skupštini naglašavao da se društva poput *Političkog društva* ne utemeljuju da bi u njima radili samo pojedinci već mnogi udruženim snagama. Na svima je – a najviše na mlađima – da društvo ostvari svoju svrhu. Neka se oni učlane u društvo, neka oni utemeljuju mjesne, općinske te kotarske odbore; neka oni budu birani u te odbore i neka u njima aktivno sudjeluju; neka se dađu birati u glavni odbor i neka dolaze na sjednice; neka drže sastanke i održavaju skupštine. Neka mlađi sa svojih prostora izvješćuju glavni odbor kako bi on mogao ispuniti svoju zadaću; neka oni pišu u glavni organ stranke i neka ne zamjere ako se nešto s razlogom ne tiska, te neka stupe u kolo starijih i zamijene ih gdje treba. „Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre“, *Naša sloga*, Pula, 14. travnja 1904.

već se to smatralo uobičajenim načinom djelovanja u Istri, kada se javni sastanci, javne skupštine pod vedrim nebom, održavaju na temelju državnog zakonodavstva koje je reguliralo javno okupljanje. Ne može se nikako zaključivati da su istarski *narodnjaci* bili protiv tumačenja kako je neka skupština u Istri, kao ova u Boljunu, bila potaknuta Narodnim pokretom u Banovini, već su posrijedi mogli biti različiti pogledi i stajališta o raznim pitanjima koja su na takvoj skupštini bila na dnevnom redu ili pak različiti pogledi i stajališta o pitanjima koja su na dotičnoj skupštini pokretali sami govornici.

Osvrnuo bih se na Radićeve navode o djelovanju sveučilišne mladeži, da ona uz pomoć starije i mlađe inteligencije na *omanjim skupštinama* pripremi cijelu Boljunštinu za jedan veći hrvatski narodni skup. Ali Spinčić je u svojim bilješkama isticao da općinari u Boljunu *nisu htjeli* javni sastanak pred općinske izbore 1903.⁵⁴ Postavlja se pitanje kada su se i kako te manje skupštine održavale? Možda su to bili manji kružoci koje su pokretali predstavnici mlađe generacije, a među njima i sveučilištarci? Jer i spomenuta *Škola za svakoga* koju je pokrenuo F. Novljan, uz instruktivan i prosvjetni karakter, imala je i obilježje predizborne agitacije. Je li ovdje riječ o dvjema aktivnostima – jednoj, koju je na razini pokrajine pokretalo *Političko društvo*, i drugoj, koju su u Boljunštini pokretali pripadnici mlađe generacije? Spada li aktivnost Novljana u aktivnost te mlađe generacije, koja je pod utjecajem Narodnog pokreta u Banovini tražila drugačiji pristup u narodnoj borbi? Je li Novljan već tada bio blizak Radiću kao organizatoru seljačkog pokreta? Na posljednja dva pitanja treba odgovoriti potvrdno,⁵⁵ a s Radićem Novljan surađuje i kada je bio gimnazijski profesor u Pazinu.⁵⁶

⁵⁴ HDAZ, Kutija 50.

⁵⁵ F. Novljan bavio se niz godina prikupljanjem, zapisivanjem i opisivanjem etnografskoga blaga te zapisivanjem i opisivanjem narodnog života i običaja u Boljunštini. Poslom se tim počeo baviti još u vrijeme gimnazijskih te studentskih dana, i to prema *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića iz 1897. Tako je Novljan obilazio pojedine obitelji i kazivače po Boljunštini opisujući i zapisujući narodni život i običaje prema metodološkim uputama Antuna Radića. Nastao je spis koji sadrži preko 1.200 stranica. F. TONČINIĆ, n. dj., 358-362.

⁵⁶ F. Novljan jedan je od autora u knjižici *Gospodarstvo, prosvjeta, politika*, izdanje *Slavenske knjižare St. i M. Radić u Zagrebu*. Ne navodi se godina izdanja knjižice, ali B. KRIZMAN, n. dj., 37-38, navodi da su supružnici Radić ustanovili *Slavensku knjižaru* 1911. Tiskana je dakle te godine ili koju godinu poslije. Autori su u knjižici i: Josip Predavec, Stjepan Radić, Rudolf Horvat, Fran Škrinjar. Knjižica ima tri dijela: *Seljačko gospodarstvo*, *Seljačka prosvjeta* te *Slavenska i seljačka politika*. Novljanov tekst *Naš najveći neprijatelj* nalazi se u poglavlju knjižice pod naslovom *Seljačka prosvjeta*, a jedna od točaka dnevnog reda na skupštini u Boljunu 10. travnja bila je *Pučka prosvjeta*. Na kraju Novljanova teksta uz autorovo ime i prezime navedeno je kako je on *gimnazijalni učitelj* u Pazinu. Autor u tekstu diskutira o tome tko je najveći neprijatelj hrvatskom narodu. Nisu Mađari, ni Talijani, nisu Nijemci, ni siromaštvo, ni neznanje, ni zaduženost, već alkoholo-

Skupštinsku akciju u Boljunu Radić povezuje s uspostavom *Boljuskog društva za štednju i zajmove*, smatrajući i taj moment sadržajem i početkom *jednog pravog narodnog posla*. Ali Radićeva konstatacija baš i nije precizno izražena, jer aktivnost utemeljenja štedno-kreditnih zadruga – kao i utemeljenje središnje *Gospodarske sveze za Istru* te utemeljenje same zadruge u Boljunu 1904. – spada u djelatnost koju su Matko Laginja i suradnici provodili u Istri na kraju XIX. i početkom XX. st. Nastanak boljunske zadruge vremenski se podudara sa skupštinskom akcijom u Boljunu i svakako su utemeljenje *posujilnice* podupirali i u njezinu utemeljenju sudjelovali organizatori boljunske skupštine. Jedan od istaknutih *narodnjaka* u Boljunu koji je sudjelovao u pokretanju skupštine jest Jakov Buretić; bio je zamjenikom odbornika *Političkog društva* 1902.⁵⁷ te je izabran u prvi upravni odbor boljunske *posujilnice*. Od ukupno devetorice izabranih u prvi upravni odbor zadruge, F. Novljan se ne spominje.⁵⁸ Što se tiče Novljana, u njegovu kratkom biografskom prikazu spominje se kao osnivač *Društva za štednju i zajmove*.⁵⁹ Vjerojatnije će biti da je on kao sveučilištarac jedan od onih koji su sudjelovali u organiziranju šire aktivnosti oko utemeljenja zadruge. U idućim godinama Novljan je držao predavanja, između ostalog i o problematici položaja seljaštva, pa je tako održao predavanje i na poziv *Boljuskog društva za štednju i zajmove*.⁶⁰

lizam: „Pogledajmo malco, kako je u vrijeme izbora. Nije li već mnogi izbornik prodao svoj glas za čašu vina ili špire? Alkohol nas je dakle strpao pod tudjinski jaram. Alkohol nas drži u robstvu tudjinaca. Pićem vladaju nad nama Magjari, Talijani, Niemci i domaći izrodi. Pićem nas tjeraju s našega rođenoga praga u tudji daleki svijet. Piće nam ruši liepu domovinu našu. Piće uništava zdravlje ne samo naše, nego i potomaka naših, tjera nas u dugove i sprečava širenje prosvjete.“ Novljan tvrdi da se uspjeh u borbi protiv alkohola neće ostvariti dok se za taj problem ne zauzme najbrojniji dio hrvatskog naroda – hrvatsko seljaštvo: „Na noge dakle povjerenici seljačke stranke i kako oduševljeno radite za ‘Vjeru u Boga i seljačku slogu’, radite tako i zato, da suzbijemo našega najvećega neprijatelja – pijanstvo.“ Franjo NOVLJAN, „Naš najveći neprijatelj“, *Gospodarstvo, prosvjeta, politika*, n. dj., 74-84. Pod istim naslovom – *Naš najveći neprijatelj* – održao je 1908. u *Narodnom domu* u Buzetu predavanje o pogubnosti alkohola: M. HAMMER, *Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899.-1918.)*, n. dj., 315. Tako se ovaj objavljeni tekst očito odnosi na to predavanje.

⁵⁷ Državni arhiv u Pazinu, *C. kr. kotarsko poglavarstvo u Pazinu 1868-1918*, Udruženja 1902., Kutija 86. Dalje: DAP, Udruženja, Kutija.

⁵⁸ U vodstvo zadruge imenovani su: Toma Ilijašić kao upravitelj te župnik Frano Matičić kao zamjenik; odbornici: Ante Glavić, Jakov Buretić, Frano Belulović, Ante Bužić, Ivan Stanić, Angjeo Belasić, Ante Lukinčić. *Zadružni ugovor ili Pravila za Boljunsko društvo za štednju i zajmove, registrana zadruge na neograničeno jamčenje*. DAP, Udruženja 1904., Kutija 92.

⁵⁹ „Franjo Novljan profesor III. realne gimnazije u Zagrebu“, *Đački list*, Br. 2, Zagreb, 1. listopada 1927., 17-18.

⁶⁰ Godine 1908. drži u Boljunu na poziv *Boljuskog društva za štednju i zajmove* predavanje *Kada će seljaku biti bolje*, a na poziv *Kršanskog društva za štednju i zajmove* održao je predavanje pod naslovom *O poboljšanju kmetskog stanja*. M. HAMMER, *Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899.-1918.)*, n. dj., 315.

U svom daljnjem raspravljanju Radić je prikazivao i osvrtao se na istupe govornika na boljunskoj skupštini, te je prikazao i tematiku svoga govora. Fran Flego, bivši narodni zastupnik u Istarskom saboru, tumačio je o *općinskom ustavu*, tj. o općinskom izbornom zakonu. Govornik je naveo da će općine u Istri doći u hrvatske i slovenske ruke kad narod dobije svoje škole: „U obće se na cijeloj skupštini opazilo, da našim Istranima nije samo prazna rieč geslo ‘prosvjetom k slobodi’, što se dokazalo osobito i time, da se u tili čas razprodalo knjiga i brošura za više od 40 (četrdeset) kruna.“ Općinski blagajnik u Pazinu Josip Mandić govorio je o gospodarskim nevoljama stanovništva, o porezu, općinskim nametima od kojih seljak ima malo koristi. Gjurjo Červar, tajnik *Političkog društva*, govorio je kako seljaštvo treba pripaziti na to da se posjedovni list slaže s gruntovnicom te je spomenuo slučajeve u kojima su nekim gospodarima za tuđi dug bile prodane njihove prave parcele, čestice, jer su bile upisane na tuđe ime. Radić je govorio o slavenskoj većini u Monarhiji, o položaju Hrvata i Slovenaca, o odnosu prema Talijanima, o Česima kao najprosvjetljenijem, najsvjesnijem i najbogatijem narodu u Monarhiji, o sveopćem izbornom pravu, te je istaknuo da je „Hrvatska u cijeloj carevini jedina kraljevina, koja može i mora doći do prave narodne hrvatske vlade“.⁶¹

Dio Radićeva govora odnosi se na proklamirano hrvatsko i talijansko približavanje te se s tim u vezi on osvrće i na Istru. Navodi da su Talijani jedan velik narod, s kojim se Hrvati i Slovenci mogu i moraju složiti u tom da Istra i Trst nikada ne dođu pod pruskoga kralja i njemačkoga cara. Istarska sela i polja hrvatska su i slovenska, Talijani drže samo gradiće; stoga se ne može tvrditi da je Istra talijanska zemlja, to nije i to se neće ostvariti. Ali Trstu, Istri te Dalmaciji prijete „jedan drugi neprijatelj, koji radi o glavi i nama i Talijanima. Proti tomu neprijatelju, proti pruskomu Niemcu mi se moramo s Talijanima složiti i onda, kad se ne bi za Trst i za Istru pogodili, jer bi se inače dogodilo, da Trst postane drugi Hamburg, a Istra s Dalmacijom druga Elsacija i Loraina.“⁶²

Radić je tako govorio na boljunskoj skupštini u prilog savezništva s Talijanima, kratko vrijeme nakon prekida pregovora s talijanskim predstavnicima, do kojih je došlo posredništvom *Mladočeških* zastupnika u ožujku 1904. Radić je govorio u prilog savezništva s Talijanima ubrzo nakon održanog sastanka Političkog društva *Edinost* u Sv. Ivanu kod Trsta 27. ožujka, na kojem je Dinko Trinajstić odbacio mogućnost sporazuma te je, uz ostale tršćanske slovenske narodne prvake, oštro istupio protiv dogovaranja s talijanskom stranom. Hrvatski i slovenski

⁶¹ Stjepan RADIĆ, „Hrvatski narodni pokret prelazi u Istru“, *Novi list*, Rieka, 13. travnja 1904.

⁶² Na istome mjestu.

narodni prvaci bili su jasno opredijeljeni u pogledu sporazumijevanja s talijanskim predstavnicima, pa se Radićev istup na skupštini u Boljunu u tom trenutku može promatrati kao primjer posve druge i protivničke inicijative u odnosu na istarsko narodno vodstvo.

Sredinom 1904. Radić prestaje biti dopisnikom *Novog lista*, prekida s *Hrvatskom strankom prava*, prekida i s *naprednjacima* te se udaljava i od proklamirane politike približavanja Talijanima. Pitanje sporazuma s Talijanima za njega prestaje biti aktualno. Na kraju 1904. Radić sudjeluje u ustanovljenju *Hrvatske pučke seljačke stranke*. Usput rečeno, Antun i Stjepan Radić bili su protivnici *Riječke rezolucije* i *Zadarske rezolucije*, donesenih potkraj 1905. na osnovi politike 'novog kursa'.⁶³

I premda se u izvještavanju Stjepana Radića o boljunskoj skupštini neposredno ne primjećuje oštar pristup u kritici rada narodnog vodstva, jedno drugo njegovo pisanje u *Novom listu* izazvat će daleko veće iznenađenje i ogorčenje narodnih prvaka. Radić je dobio informacije, kako piše, od jednog Istranina koji je polazio škole u Trstu i Gorici, te nekoliko godina proboravio u Slavoniji. Mnogi Istrani u potrazi za poslom odlaze u Trst, Rijeku, Pulu i dalje. Stječu razna iskustva te stvaraju svoje prosudbe. Čuju i o tome da talijanska gospoda govore kako je u Hrvatskoj mnogo gore nego u Istri, da su Hrvati podložni Mađarima, pa kako će onda pomoći Istranima. To stvara strah i hrvatskoj istarskoj gospodi, a kamoli neće hrvatskim istarskim seljacima: „Ali naših ljudi to ne bi dovelo do očaja. U očajnost ih baca, kad vide, gdje hrvatski odvjetnik guli, dok talijanski tek možda šiše, gdje hrvatska gospoda dolaze u sela samo pred izborima i to u kočijama, dok se talijanska i pješice vraćaju, te i u drugo vrijeme prijazno govore osobito sa 'svojima'. A u najboljem slučaju mora naš čovjek uzdahnuti: Nema nama pomoći, jer su i naša gospoda kao i talijanska.“ Radića je pogodilo kako se sudi o hrvatskoj istarskoj gospodi, koju se mnogo puta isticalo kao uzor narodne požrtvovnosti. Smatra „da se tu radi o našem obćem, o narodnom zlu“ i zato on ovu ranu želi razotkriti; da mu nije bilo potrebno čuti ovog Istranina, a da ne bi znao kako narod sudi o gospodi.⁶⁴

Veliko je ogorčenje izazvalo Radićevo pisanje među voditeljima *Političkog društva*, ogorčenje koje će se u nastaloj polemici velikim dijelom odnositi na mladog Radićeva sugovornika, odnosno informatora. Zaista je dojam nakon prvog

⁶³ Stjepan RADIĆ, „Kratak životopis predsjednika seljačke stranke“, *Gospodarstvo, prosvjeta, politika*, n. dj., 141-142; Antun RADIĆ, *Sabrana djela XII, Narod i Sabor, Dom 1911.-1912.*, Zagreb, 1938., 40-48; Stjepan MATKOVIĆ, „Odnos braće Radić prema politici 'novoga kursa' na primjeru Riječke i Zadarske rezolucije“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 26., br. 3, Zagreb, 1994., 475-485; B. KRIZMAN, n. dj., 58; J. HORVAT, n. dj., 275.

⁶⁴ Stjepan RADIĆ, „Naša su gospoda kao i talijanska“, *Novi list*, Rieka, 9. travnja 1904.

iščitavanja Radićeva teksta – gdje on oštro kritizira i piše, gdje ne spominje nikog poimence – da se članak odnosi na saborske zastupnike – odvjetnike. Spinčić je u jednoj bilješci zapisao da se članak mora ponajprije *protegnuti* na zastupnike Matka Laginju, Andriju Stangera, Matka i Dinka Trinajstića: „Oni su grozno ogorčeni. Reć bi će tražiti istragu.“⁶⁵

Diskusija S. Radića s ostalima oko skupštine u Boljunu

Na istupe Stjepana Radića reagirao je Dinko Trinajstić u pismu upućenom 11. travnja 1904. Vjekoslavu Spinčiću. Trinajstić je izrazio nezadovoljstvo Radićevim pisanjem u *Novom listu*, koji je učinio „svim našim odvjetnikom iz Istre bez razlike krvnu uvriedu i podigao takovu obtužbu, da nas mora bit sram unapried stupiti u sviet“. Ako naša stranka neće biti u stanju da nam pribavi zadovoljštinu, barem što se njega tiče može se povući i stupiti posve u privatni život.⁶⁶ Trinajstić reagira i u pismu upućenom Spinčiću 13. travnja. Osvrće se i na skupštinu u Boljunu, te pritom navodi svoje razmišljanje koje je očito izraz bojazni kako bi se moglo žrtvovati hrvatske i slovenske narodne interese dogovaranjem s Talijanima. On piše: „Radić je došao i u Boljun rušiti našu politiku i zagovarati stanovište protivno zaključku našeg društva i ‘Edinosti’.⁶⁷ U Boljunu našao je svoje pristaše u osobi mladog Novljana, Vidošića i nekih učitelja, koji su se izjavili, da odobravaju onaj članak u ‘Novom listu’. Sa takovimi ljudi imamo posla! Radić je u onom članku govorio iz ustiju Josipa Bratulića. Medjutim od ovoga je danas primio veterinar Rebek⁶⁸ pismo, u kojem tvrdi, da on nije onakva šta kazao. Meni se sve čini, da je Radić agent riečke kamarile, koja sanja o garibaldincih u Hrvatskoj uz žrtvu Istre i Trsta. Drugačije si nebih znao stvar tumačiti.“⁶⁹

⁶⁵ HDAZ, Kutija 50.

⁶⁶ Na istome mjestu.

⁶⁷ Dinko Trinajstić ne navodi konkretno o kakvom se zaključku ili dogovoru između *Političkog društva* i *Edinosti* radi, a najvjerojatnije misli na javni sastanak Političkog društva *Edinost* u Sv. Ivanu kod Trsta 27. ožujka 1904. i na donesenu rezoluciju.

⁶⁸ Pravdoslav /Just/ Rebek, c. kr. kotarski veterinar u Pazinu. M. HAMMER, Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća (Popis), n. dj., 315.

⁶⁹ HDAZ, Kutija 50.; Kada Dinko Trinajstić govori o *garibaldincih* u *Hrvatskoj uz žrtvu Istre i Trsta*, onda pretpostavljam da u prvom redu može misliti na djelovanje Ante Tresić Pavičića, koji je zagovarao slogu i suradnju Hrvata i Talijana, te se zalagao za pridobivanje talijanske javnosti u borbi Hrvata protiv mađarizacije. Također svojim političko-književnim tjednikom *Jadran* – koji je pokrenuo u Trstu – zagovarao je slogu Hrvata i Talijana u cilju zajedničke obrane od pangermanizama. Među političarima ‘novog kursa’ postoji određena dvojnost u pogledu pridobivanja javnosti u Italiji. Tako je A. Tresić Pavičić pokretao akciju među irendentističkim krugovima i pokušavao ublažiti njihove aspiracije prema istočnom Jadranu. Frano Supilo, s

U polemiku koja će se razviti Spinčić se nije javno uključio već je poduzeo akciju posredovanja kod Supila. Bio je u Rijeci 15. travnja te uz nazočnost Andre Bakarčića razgovarao sa Supilom. Imao je kod sebe pismo Andrije Stangera, koje je ovomu Supilo uputio 13. travnja 1904. Supilo u pismu Stangeru govori konkretno o nekim odvjetnicima. Piše da je više puta dobio članke protiv Konrada Janežića, Šime Kurelića, Matka⁷⁰ Trinajstića i Ivana Zuccona, „u kojima ih se u glavnome obtuživalo s narodnog gledišta onako, kako je Radić sub posa metnuo. Kako vidjeste, nikada nisam o tom ništa donio, ali sam svojedobno nar. zast. prof. Spinčiću iz daleka nešto natuknuo, upozorujuc ga, da će stvar grdno nazadovati, ako ovake tužbe uhvate koriena. U Dalmaciji doživismo blamažu sa Smodlakom i Ruževićem,⁷¹ pa sam, sve to uzimajuć u obzir, pustio, da Radić

druge strane, pokretao je akciju među talijanskim socijalistima, nadao se da su te snage toliko jake da bi mogle doći na vlast, a time i promijeniti talijansku vanjsku politiku. A. Tresić Pavičić prvih dana studenog 1903. – uz financijsku potporu A. Trumbića – odlazi na skup iredentista u Adriju, gdje se slavila godišnjica okršaja kod Mentane. (Kod Mentane je G. Garibaldi pokušao 3. studenoga 1867. prepadom svojih dobrovoljaca srušiti ostatke Papinske Države kako bi Rim pripojio već gotovo ujedinjenoj Italiji.) Na skupu je dolazak A. Tresića Pavičića pozdravljen poklicima upućenim slobodnoj Hrvatskoj. Tresić-Pavičićeva aktivnost odvijala se upravo u trenutku kada je zasjedao Dalmatinski sabor u Zadru od 19. listopada do 12. studenog 1903., na kojem je proklamiran ‘novi kurs’. R. LOVRENČIĆ, n. dj., 205-210.

⁷⁰ U Supilovu pismu pokraj prezimena Trinajstić naknadno je dopisano slovo ‘M’, ali s obzirom na druge Spinčićeve zapise u kojima je riječ o ovim ovdje upućenim kritikama, očito da se podrazumijeva Matko Trinajstić.

⁷¹ Sukob između nosilaca ‘novog kursa’ Ante Trumbića i Josipa Smodlake u javnosti je ostavio velikog traga, da bi se nakon toga Smodlaka razišao s *pravašima* i za neko vrijeme povukao iz političkog života. Neprihvatanje funkcije prisjednika Zemaljskog odbora u Zadru ne može se tumačiti samo Smodlakinim privatnim razlozima, kako se to činilo njegovim suradnicima i protivnicima. Izabrani u Zemaljski odbor – *pravaši* – odvjetnici Petar Ružević iz Staroga Grada i Josip Smodlaka iz Splita, odbacivali su prisjedništvo. Na Ruževića su njegovi sumještani vršili pritisak da se odrekne prisjedništva, jer da Stari Grad ne smije ostati bez ijednog hrvatskog odvjetnika i gradonačelnika. Ružević se nalazio u osobnim dilemama i o tome obavještava Smodlaku. Ovaj drugi odbacivao je prisjedništvo jer da mu Zemaljski odbor nije bio sigurno mjesto za njegov sitni, praktični rad, za koji se zalagao. Smatrao je da sastav Zemaljskog odbora treba oblikovati u pravcu njegova pomlađivanja. Razmišljao je o tome da još nije spreman na vrlo upornu, a i na beznadnu bitku s predsjednikom Sabora Vickom Ivčevićem, koji je bio ujedno i predsjednik Zemaljskog odbora, te je predstavljao bečkoj vladi odanu struju u Dalmaciji. Budući da mu sastav Zemaljskog odbora nije davao sigurnost da bi rad u njemu mogao dovesti do rezultata, to mu se vjerojatno i žrtva koju je morao podnijeti napuštanjem Splita i klijentele za neizvjesnu političku dobit činila prevelikom. Smodlaka je nakon Ruževićeva pisma odlučio ne krenuti u Zemaljski odbor i svoju je odluku objavio u *Novom listu* početkom siječnja 1904., a da pritom nije o tome prethodno obavijestio Trumbića. On je ustvrdio da se povlači zato što vodstvo *Stranke prava* nije usvojilo njegov zahtjev da se Zemaljski odbor posve izmijeni i to uključivanjem pristalica ‘novoga kursa’. Jedino u radikalnoj promjeni vidio je jamstvo da se Zemaljski odbor od slabog i kolebljivog izvršitelja volje Sabora pretvori u njegov efikasan organ. Uslijedit će polemika s Trumbićem, da bi čitava stvar dobila u javnosti

malo tukne, da se tužbam začepu usta. Ne znam tko je Radiću dao podatke i pripoviedao. Meni su pisali ili pripoviedali sve naši ljudi. Predbacuje im se, da sa narodom 'gospodski' postupaju, da se drže otudjeno, nekima, da nisu htjeli poći u mjesta, koja su ostala prazna i gdje ih je potreba zvala; drugima, da kod računa ne čine razlike izmedju siromaha seljaka i bogataša posj. i trgovaca. A takvi glasovi tuku i narodnu stvar."⁷²

Premda Frano Supilo – s obzirom na sagledane arhivske dokumente – nije neposredno sudjelovao u organizaciji skupštine u Boljunu, on u pismu Andriji Stangeru ističe spor koji se pojavio oko odvjetnika Josipa Smodlake iz Splita i odvjetnika Petra Ruževića iz Starog Grada i tako povezuje istarske i dalmatinske prilike. Kada se Supilo osvrtao na Smodlaku i Ruževića, vjerojatno je mislio u prvom redu na njihove odvjetničke poslove zbog kojih su odbacivali prisjedništvo u Zemaljskom odboru u Zadru⁷³ te je s tim povezivao rad i djelovanje onih odvjetnika u Istri – kako se vidi iz Spinčičevih zabilješki – o kojima je dobivao negativne informacije. S obzirom na razgovor kod Supila, Spinčić u jednoj bilješci navodi da je ovaj „dobio cielu študiju prigovora iz Beča od jednoga pravника (Škaljera)“⁷⁴ te „raznih drugih dopisa“, poglavito protiv Š. Kurelića, K. Janežića, I. Zuccona i M. Trinajstića: „Bacio je sve u koš. Dobio ono od Radića, da je mislio, da ipak mora biti zla, i da treba na javu.“ Spinčić i Bakarčić zahtijevali su „izjavu uredništva, i Radića“ povodom pisanja *Novog lista*, ali je Supilo tvrdio da Uredništvo nije odgo-

kompromitirajući karakter i za jednog i za drugog, ali i za tek proglašeni 'novi kurs'. Odreći će se prisjedništva i Ružević, ali i oni izabrani iz redova *narodnjaka* u Zemaljski odbor koji su u nekom smislu odgovarali Smodlaci. Zbog postupka Smodlake likuje prorežimska struja i bečka vlada, a ogorčene su sve pristalice tek objavljenog 'novog kursa'. Treba istaknuti da su se Smodlaka i Trumbić ipak idejno razilazili. Josip Smodlaka je, kao i Milan Marjanović, bio bliži *naprednjacima* nego 'novom kursu'. Marjanović je već krajem 1903., neposredno po završetku rada Dalmatinskog sabora, pisao u *Crvenoj Hrvatskoj* da je aktualni program novog političkog djelovanja iznio Smodlaka, koji je isticao da će se ubuduće malo govoriti o 'velikoj politici' a da će se okrenuti prije svega dnevnom sitnom radu koji iznutra jača i preporuča te da je nova metoda u politici: raditi. 'Novi kurs' suprotno je težio 'velikoj politici' a ne 'sitnom radu' – koji mu kao takav nije mogao smetati, pa je i Smodlaka u tom smislu trebao nadopuniti Trumbića. I kod Smodlake i kod Marjanovića prisutna je misao da se svakodnevnim praktičnim radom i realnim postavljanjem stvari može narod ojačati, da bi onda ojačan pristupio rješavanju svog nacionalnog problema. Trumbić to nije odbacivao, ali je smatrao da je za jačanje naroda bitno riješiti sistemska pitanja, kao što su centralizam i dualizam, odnosno političko jedinstvo Hrvata i njihova emancipacija od Beča. T. GANZA-ARAS, n. dj., 232., 240-248.

⁷² HDAZ, Kutija 50.

⁷³ Vidjeti bilješku 71.

⁷⁴ Lovro Škaljer /Škaljer/, student prava, jedan je od potpisnika *Izjave-priznanice* bečkih sveučilištaraca od 15. studenog 1903., objavljene u *Našoj slogi*. Bio je suradnik Supilova *Novog lista*. Službu advokatskog pripravnika obavljao je u kancelariji M. Laginje u Puli, da bi poslije postao samostalnim odvjetnikom. Mate BALOTA, *Puna je Pula*, Zagreb, 1960., 267., 304., 364.

vorno, jer se Radić potpisao, „a ni Radića da se nemože siliti. Da bi bilo najbolje da što iz Istre dodje, pak da se tako dađe povoda Radiću i uredništvu da svoju reku. Dr. A. Bakarčić napisao ‘Iz Istre’, a ‘Novi list’ to donio 16/4.“⁷⁵

Bakarčićev članak u *Novom listu* potpisan s *Istranin* zanimljiv je utoliko što je Bakarčića, kao i Spinčića, Supilo informirao na koje se pojedince upućena kritika odnosila, ali je u svom dopisu nastupio kao da je kritika ponajprije upućena odvjetnicima, zastupnicima u Saboru. Opaskom umetnutom u Bakarčićev članak reagira Uredništvo *Novog lista*. Prema Bakarčićevu pisanju, Radić je na temelju informacija dobivenih od jednog mladog Istranina, koji ne živi u Istri, „navalio (je) na jednog Laginju, Trinajstića, Stangera (Nama se čini da g. Radić baš ovima nije mislio prigovoriti. Op. ur.), a poznato je, da ovi naši odvjetnici i zastupnici zapuštaju svoje kancelarije“ jer su opterećeni mnogim javnim poslovima. Oni svakom prilikom „brane izmučena izsisana po Talijanima seljaka istarskoga pred oblastima, te za svoj rad ne traže plaću, a ipak mladi informator g. Radića, prispio-dobio je ove vrle naše otačbenike s Talijanima“.⁷⁶

U drugom dijelu svog dopisa, vjerojatno zato što Radić dolazi iz Zagreba, Bakarčić je uputio primjedbu Zagrebu i Banskoj Hrvatskoj, osvrnuo se na zagrebačke odvjetnike, koji, smatra, djeluju i rade u pogodnijim okolnostima u odnosu na hrvatske odvjetnike u Istri. Lako je u Zagrebu i ostaloj Banovini biti Hrvatom, jer *banovci* drugo ne mogu ni biti: „Mi bismo rado vidjeli na ovoj izloženoj točki naše velike požrtvovne otačbenike, e da li bi oni odolili napaštima sa strane naših neprijatelja; rado bismo vidjeli one naše vajne advokate zagrebačke, bi li oni žrtvovali svoje osobne interese za narodnu stvar.“⁷⁷

U drugom dijelu Bakarčićeva članka nazire se autorovo promišljanje o prilikama u kojima se razvijao *hrvatski narodni preporod* u Istri, koji je imao drugačije povijesne uvjete u odnosu na Bansku Hrvatsku, zbog čega se i sporije razvijao.

Tim člankom vjerojatno bi diskusija poprimila mirniji tijek ili bi možda završila na mirniji način, ali se svojim pisanjem uključio zagrebački *Obzor* i njegov dopisnik *Jurand*. Polemika će se tek razviti.⁷⁸

⁷⁵ HDAZ, Kutija 50.

⁷⁶ *Istranin*, „Jedan članak g. Stj. Radića“, *Novi list*, Rieka, 16. travnja 1904.

⁷⁷ Na istome mjestu.

⁷⁸ Prema Radićevu informatoru vrlo je kritičan *Narodni list*. Navodi da je riječ o čovjeku koji je srednjoškolske nauke završio na teret siromašnog rođaka svećenika. Taj Radićev informator došao je u goričko sjemenište, koje je ubzo napustio i krenuo na sveučilište. Istarska narodna inteligencija uzdržavala ga je upućujući mu nekih 5 i po do 10 forinti mjesečno, ali čovjek nije polagao ispite. Vraća se u Istru, stupa u jednu odvjetničku pisarnu, *gdje stade krasti Bogu dane*. U sve vrijeme svog boravka nije učinio nikakve koristi za narodnu stvar, te nije niti svog oca privolio da kod jednih općinskih izbora glasuje protiv Talijanske stranke. „Na adresu gospodina Stjepana Radića“, *Narodni list*, Volosko – Opatija, 21. travnja 1904.

Na osnovi *Jurandova* pisanja u *Obzoru* može se pretpostavljati da on nije znao za kritike koje su se odnosile konkretno na neke odvjetnike, a za koje je Supilo znao i bio o njima informiran. *Obzorov* dopisnik zaključuje na osnovi Radićeva kritičkog pisanja da se radi o napadu na hrvatske odvjetnike, zastupnike u Istarskom saboru: M. Laginju, A. Stangera te D. i M. Trinajstića. *Jurand* je iznenađen time što je Radić na osnovi informacija dobivenih od jednog mladog i nervoznog čovjeka mogao napisati o narodnim zastupnicima *onakvu klevetu u Novom listu*, te kaže da je to *neoprostivi grieh*. Jedan mlad čovjek „se tuži i nariče“, kao da je „kucnuo zadnji čas svemu i svakomu“, ali dok je bio u Istri nije djelovao u radu na narodnom polju, a za to je imao velikih uzroka. Ljudi ne znaju raditi i neće njega umnog i razboritog slušati. Zato on ne djeluje, nego miruje i kritizira. U Istri je kritizirao, kao i sada u Slavoniji gdje se valjda i susreo s Radićem.⁷⁹

Ono što *Jurand* piše o odvjetnicima, zastupnicima u Istarskom saboru, ukazuje na to da je on dobro poznao rad i djelatnost M. Laginje, A. Stangera te D. i M. Trinajstića, ali da je isto tako bio i njihov pristaša. U vezi s Matkom Laginjom navodi da će povijest znati kako je skromno završio svoje nauke, kako je uspješno vodio svoju rodnu općinu te koliko je molbi i spomenica napisao za slobodu i dobro svog naroda. Povijest će znati pripovijedati da je Laginja bio onaj čovjek koji je *svalio* onaj težak teret od preko milijun forinti rasteretnog zemljootkupnog duga, koji je naš narod dugovao državi. Povijest će znati nabrojiti čitav niz gospodarskih društava koje je Laginja utemeljio da se pomoću njih naš narod materijalno i moralno podigne. A sve je to *učinio i čini* – kao što će i u budućnosti raditi – *badava*, a onda će povijest morati zapisati još jednu gorku istinu – onu da je taj *umnik* pod stare dane živio od milosti dobrih ljudi, jer dok je mogao, radio je za druge – za svoj narod. Potpuno mu je sličan Dinko Trinajstić, odvjetnik u Pazinu. Dovoljno je u vezi s njim spomenuti *Đačko pripomoćno društvo* i *Đački dom*. Imetka nema, a da ga ima, taj bi sigurno bio *utučen* u đlačkom konviktu. Imućniji su Matko Trinajstić i Andrija Stanger, ali su taj imetak naslijedili. On se godinama nije povećao, ako se eventualno nije smanjio. Iz godišnjih izvješća vidi se da su to ljudi koji su ustrojili razna gospodarska društva, *posujilnice* i narodna društva.⁸⁰

Jurand je nazočio skupštini *Političkog društva* 7. travnja u Pazinu. Ističe da nije zapisivao Spinčićeve brojke o tome koliko je koji zastupnik održao javnih sastanaka i da prema svom sjećanju navodi njegove riječi. Takvih sastanaka održao je Spinčić oko 30, Matko Laginja oko 20, Dinko Trinajstić, Matko Trinajstić, Šime Kurelić i Matko Mandić po 10, a Ante Andrijičić, Ivan Zuccon, Anton Antončić,

⁷⁹ *Jurand*, „Žalosni pojavi. (Glas iz Istre.)“, *Obzor*, Zagreb, 14. travnja 1904.

⁸⁰ Na istome mjestu.

Josip Kompare i mnogi drugi po 2 i više. To da se naši zastupnici voze u kočijama, a talijanski idu pješice takva je glupost da je ni Ivan Krstić ne bi uporabio.⁸¹

Na kraju *Jurand* spominje bojazan koja bi se mogla negativno odraziti na *Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* – da ne bi „ljudi u Hrvatskoj i drugim zemljama“ uskratili pomoć za *Družbu*, uskratili potporu zavedeni takvim Radićevim pisanjem u *Novom listu*, jer se u Istri odgajaju takvi lopovi koji ne rade drugo nego *gule narod*. Nadodaje i primjedbu Uredništvu *Novog lista* o tome kako je tiskalo Radićev članak, a imalo je potrebne informacije, „rek bi pred nosom“. Mislio je pritom *Jurand* na blizinu Istre prema Rijeci.⁸²

Radić je u *Novom listu* ubrzo odgovorio *Jurandu*. U odgovoru se pozivao na svoju nazočnost skupštini u Boljunu te na tada vođene razgovore. Spinčić primjećuje da je Radić u odgovoru napustio dokazivanje prethodnog pisanja.⁸³ I zaista, Radić je ponajprije pisao o gubitku hrvatskog utjecaja u istarskim općinama, apostrofirajući gubitak sedam općina u pet godina, smatrajući da bi se taj trend mogao nastaviti. U prvom planu Radićeva pisanja sada više nije konstatacija da *hrvatski odvjjetnik guli* nego je kritika proširena na način rada hrvatskih *narodnjaka*, s kojim on povezuje i želi dokazati gubitak hrvatskog utjecaja u istarskim općinama.⁸⁴

Radić navodi da bi ga pisanje *Juranda* zbunilo da nije bio u Istri i da tamo od ljudi različite dobi i staleža nije doznao da je napisao pravu istinu, koja je u zbilji mnogo gora. Ustvrdio je da je točno ono što je *Jurand* napisao o Matku Laginji i o još kojem narodnom prvaku, ali se zato oštro osuđuju postupci onih prvaka kojima je *Jurand* prešutio imena ili ih je samo usput spomenuo. Nema potrebe spominjati imena, jer javnoj kritici nije svrha izazvati *narodni sud protiv krivca* već stvoriti takvo javno mnijenje u kojem će se krivci sami morati povući. Kako ne želi navoditi krivca, navodi *krivnju*. Ona se zove: „Sedam izgubljenih općina u 5 godina, i to takovih općina, u kojima pravih Talijana tako rekuć niti nema. U Istri su u svem 54 općine. Od tih su danas u našim rukama 22 (15 u samoj Istri, 7 na otoku Krku.) Izgubili smo općine: Mošćenice, Lovran, Veprinac, Višnjan, Tinjan, Oprtalj, Lošinj Veliki. A kako smo ih tek izgubili i zašto?! Samo će o tom trebati napisati čitavu studiju, koja će ujedno biti strašna optužba ne dr. Laginje i još nekih drugih radinih i nesebičnih istarskih prvaka, nego optužba one političke metode, po kojoj su neki ljudi samo za to narodnjaci i Hrvati, jer im bilo stid, bilo

⁸¹ Na istome mjestu.

⁸² Na istome mjestu.

⁸³ HDAZ, Kutija 50.

⁸⁴ Stjepan RADIĆ, „Neoprostiv grieh“, *Novi list*, Rieka, 17. travnja 1904.

korist njihova ne dopuštaju, da budu Talijani, ljudi, koji nemaju ljubavi za istarski seljački puk, ni sviesti kao Hrvati i kao Slaveni; ljudi, kojima je milija partija taroka od najuspjelije skupštine, a njihov šport važniji od čitave narodne borbe.“ Navodi dalje Radić da su hrvatske općine izgubljene zato što se hrvatska gospoda, umjesto da bude demokratskija od talijanske, da s narodom živi i radi – odjeljuju od njega, postupaju s njim vrlo često onako kako se postupa i u Hrvatskoj. U Istri je dosta da se koji naš gospodin *izdere* na seljaka, ili mu pokaže da *nema dobre manire*, i taj seljak više za *našu stranku* neće glasovati: „Ali nije sve zlo samo u tome, što smo mi sedam obćina izgubili, nego i u tome, što ih mi još nekoliko možemo izgubiti, ako stvari ovako dalje podju i to na prvom mjestu Pazin, gdje imamo razmjerno najviše i najsviestnije inteligencije. Zašto možemo Pazin izgubiti? To znade sva istarska inteligencija, to uvidja već i naš seljak u Pazinščini, ali našem narodnomu vodstvu u Istri, to se ne smije reći. I jer se istina zabašuruje baš kao i u Hrvatskoj, mogu se događati i ovakove stvari: U Motovunu, kotar porečki, do bismo mi Hrvati dva izborna tiela, izabramo svoga načelnika. Ali načelnik nije bio sposoban, u čem je osobito uživao obć. tajnik, te se poslie šest mjeseci morao zahvaliti, a naši ponudiše načelničtvo – Talijanu! No Talijan izjavi, da će primiti načelničtvo samo pod uvjetom, ako se razpišu novi izbori i ako se Talijanima dadu dva izborna tiela. Ti su uvjeti i – prihvaćeni. Ali sva se naša neradinost u Istri vidi u tome, što osim izgubljenih 7 obćina, ima ih još šest čisto hrvatskih, ili velikom većinom hrvatskih, a u talijanskim rukam, naime: Labin, Motovun, Poreč, Kanfanar, Pomjan i Vižinadu. Imamo dakle u svem trienaest obćina, koje moramo, jer možemo osvojiti, pa ipak nema nikakove osnove, a prema tomu ne vodi ni nikakve sustavne akcije, da se ove obćine predobi. A s protivničke strane radi se sustavno i bezobzirno, radi se realnom i demokratskom metodom, makar često i nebiranim sredstvima.“⁸⁵

Radić želi dokazati svoje pisanje, i to istupom svojim i istupom drugih na skupštini u Boljunu. Između ostaloga, govorio je kako je Hrvatska takva kraljevina koja svoju slobodu i svoje državno pravo ima već u zakonu. Samo treba taj zakon provoditi i proširiti, ali za to nije dostatno poštenje nego treba i pameti i snage. Tu pamet i snagu Hrvatska skuplja na takvim skupštinama kakvih je već bilo više od stotinu. Ona to radi u slozi s ostalom slavenskom braćom. Trebalo je vidjeti, ističe Radić, kako je to djelovalo na narod, trebalo je vidjeti ona lica kada je govorio o češkom napretku i o *Zlatnom Pragu*. Da je poslije skupštine zloglasni Krstić došao među narod, loše bi prošao. Ali da je na boljunskoj skupštini F.

⁸⁵ Na istome mjestu.

Flego, umjesto da tumači *općinski izbor*, tj. općinski izborni zakon, slavio kojeg prvaka; J. Mandić, umjesto da je govorio o narodnim manama i o potrebnim investicijama, izrekao nekoliko kićenih fraza o svećenstvu, o mukotrpnom narodu; Gj. Červar, umjesto da tumači grunтовnicu, slavio *Političko društvo* u Pazinu, te da je on, umjesto da govori o slavenskoj većini u Monarhiji, o češkom napretku, o uzakonjenom hrvatskom pravu, o sveopćem izbornom pravu, veličao program iz 1894., bilo bi raznim Krstićima lako ostvariti svoje namjere: „A pogotovo im se ne bi trebalo mučiti, da mi gospoda nismo poslie skupštine s narodom uz gotovo prazne stolove još dugo i dugo razgovarali i duševnu im hranu (knjižice) dielili, nego da smo se odmah sami medju sobom liepo konstituirali i 'za domovinu' koje bure izpraznili. A dr. Krstić radi evo ovako: prijazno i pučki sa seljakom govori, kazuje mu po istini za sve zlo po Hrvatskoj, a svako dobro naravski, prešućuje.“ Kao bivši pravaš Krstić zlobno tumači pravaški program i citira dijelove nekih govora u Zagrebu, a napokon završi: „Tako eto vidite, ti i ti ljudi hoće vas Istrane prodat pod Hrvatsku, da vam gore bude, nego pod Talijanima; zato vi ne smijete biti ni za Talijane, ni za Hrvate, nego za Istru, jer ste vi Istrani.“ Krstić u svojim govorima navodi sad istinite sad izmišljene činjenice, tako da onaj koji brani hrvatsko ime nije siguran za svoj život. Radić piše da narod izbjegava hrvatsko ime, te je i inteligencija prisiljena, umjesto „hrvatski“, govoriti „po naški“. Na kraju članka poziva *Obzorova* dopisnika da „ove činjenice poreče, ili ljepše, to jest za nas povoljnije protumači. Ali prije tog neka se odreće stare frankovske metode, po kojoj se kritika zove klevetom, a neka ne nasjeda ni onoj političkoj družbi, koja u svakom samostalnom sudu i u svakom odvažnom činu vidi neoprostivi grieh.“⁸⁶

Nakon Radićeva odgovora *Jurandu* navedena je primjedba Uredništva *Novog lista*. U njoj se spominje odgovor S. Radiću u *Novom listu*, koji je napisao „ugledan Istranin“, tj. A. Bakarčić. Uredništvo navodi da je vidjelo *Jurandov* članak u *Obzoru*, gdje se zamjera Radiću, a još više njemu „što je onaj članak štampalo, kad nam je – kako dopisnik veli – Istra pred nosom. Dopisniku 'Obzora' poručujemo, da baš za to, što nam je Istra 'pred nosom', nadjosmo uputno i koristno, da se članak g. Radića uvrsti. A dužnost nam je bila poslie onoga napadaja u 'Obzoru' donieti i gornji odgovor Radićev, sa čim želimo zaključiti ovu stvar. G. Radić, istina, malo preoštro sudi, ali to ništa ne smeta. Ljudi će se bocnuti, naći će se možda i uvrijedenim. Ni to ne smeta. To su naši ljudi; oni će uvažiti namjere, koje potakoše ove prigovore. A i gosp. Radić će uvažiti, što se Hrvatske tiče, jučerašnju poruku brata Istranina. – I tako ovo malo kresanje, na prvi pogled neugodno,

⁸⁶ Na istome mjestu.

doniet će koristi, jer drma letargiju. Pa kad širom Kvarnera okolo naokolo poniču sve samo hrvatske občine, biti će bolje i nama, koji se nalazimo u ovoj željezom opasanoj tudjinskoj sada kuli“, tj. u Rijeci, „gdje nam je za uspješan narodni rad oduzeta svaka podloga“⁸⁷. U primjedbi Uredništva uočava se blag i pomirljiv ton – pretpostavljam da je posredovanje Spinčića moralo imati utjecaja.

Primjedbe i kritike koje je narodnim prvacima uputio Radić podsjećaju na primjedbe iznesene u prošloj, 1903., godini u dopisima objavljenim u *Obzoru* ili *Našoj slogi* u povodu za istarske *narodnjake* poraznih općinskih izbora u Tinjanu. Dopisnici su isto pisali o slabljenju hrvatskih pozicija, o slabljenju hrvatskog utjecaja o istarskim općinama. Isto se tako u dopisima 1903. mogu konstatirati i primjedbe da su neki općinski činovnici postupali nekorektno prema seljacima, što je ove udaljavalo od Narodne stranke.⁸⁸ To je ista primjedba kao i Radićeva, kada on navodi da su postupci protiv seljaka doveli do toga da oni više nisu glasovali za Narodnu stranku. Sad i Radić predbacuje odnos prema hrvatskom seljaštvu u Istri. Također izražava bojazan da bi zbog načina rada i djelovanja narodnog vodstva mogao slijediti daljnji gubitak općina.

U svojim bilješkama Spinčić iznosi promišljanje o Radićevu reagiranju u *Novom listu*. Prikazivao je svoje razočaranje i obrazlagao zašto se nije javno uključio u polemiku. Čim bi završio s reagiranjem oko jednoga Radićeva članka, morao bi krenuti s osvrtom na drugi članak te se zatim osvrtni na ono što je Radić odgovorio *Jurandu* u *Obzoru*. Navodi da bi tako i dalje išlo, da ne bi ništa radio, niti bi od polemike bilo koristi: „Puštam sve. Radim što i koliko mogu. Ko zna bolje, ‘rodilo mu polje’. U svom zvanju radim po savjesti.“ U povodu Radićeva odgovora *Jurandu* piše: „U članku Radićevom od 17/4 neistina, nesmisala, napadaja, upravo ludih tvrdnja – trebalo bi dana i dana za odgovarati“, a onda bi se Radić ponovno osvrtao i nikad se s diskusijom ne bi završilo. Osvrće se na D. Trinajstića i na njegovu najavu istupa iz javnog života te na posljedice koje bi uslijedile: on je *pridignuo* narod u pazinskoj općini, član je Zemaljskog odbora u Poreču, vodi *Đačko pripomoćno društvo* u Pazinu, *Đački dom*, a vodi i *Političko društvo*.⁸⁹ Pretpostavljam da u takvu Spinčićevu reagiranju nisu bile posrijedi samo razlike u opredjeljenjima već je bila u pitanju i razlika u temperamentu. Međutim, Spinčić je u vezi s akcijom posredništva kod Supila zapisao da je 6. svibnja 1904. o svemu obavijestio Trinajstića i da se on primirio.⁹⁰

⁸⁷ Na istome mjestu.

⁸⁸ Vidjeti bilješke 16 i 22.

⁸⁹ HDAZ, Kutija 50.

⁹⁰ Na istome mjestu.

Na Radićevo reagiranje ponovno je u *Obzoru* odgovorio *Jurand*. On donosi svoje objašnjenje i tumačenje istarskih prilika. *Jurand* je ukazivao na složenost prilika u Istri te iznio dosta podataka koji se odnose na spomenute istarske općine. Pritom predbacuje Radiću nepoznavanje stvarnih prilika. Radićevo pozivanje na ljude u Boljunu, koji su mu govorili da je stanje u zbilji još negativnije, promatra kao njegovo svjesno iskrivljavanje, jer on zna da su mu se suprotstavili Červar i Grzinić,⁹¹ a i priznao je kako je bio obmanut, jer je onom informatoru povjerovao držeći ga za čestita i pouzdana čovjeka. *Jurand* konstatira da je u Radićevu članku riječ o M. Laginji, A. Stangeru te M. i D. Trinajstiću, jer Narodna stranka drugih odvjetnika i ujedno narodnih zastupnika u Saboru nema: „Ili ste mislili odvjetnike izvan sabora i zastupnike neodvjetnike? – Ili je vaš informator, jer je bio u Pazinu, izlio svu žuč svoje razžalošćene duše na one ‘nesretne’ tarokiste, koji su mu toliko briga zadali, da im se sada eto iz Slavonije osvećuje, jer im se nije mogao u Pazinu? – Zašto dakle meni predbacujete frankovsku metodu, kad sami okolišate i frankirate po svojoj metodi. Opravao sam četiri zastupnika, a Vi velite: – E, nisam ja ove mislio!“ *Obzorov* dopisnik smatra da je Radić krivo informiran o Istri i da je tvrdnja o izgubljenim općinama netočna: „Mošćenice nisu nikad naše bile; nismo ih uslied toga mogli ni izgubiti, a s druge strane uvijek su naše, jer nisu nikad ni bile u čisto talijanskim rukama, buduć da je na obćini stranka, koja govori i uređuje hrvatski, a misli talijansko-austrijsko-istarsko-slavenski. Dakle čeljad, koja i sama ne zna, kako će i kamo će. Kad se ovi stari tvrdoglavci odmaknu, doći će mladji i stvar će se sama o sebi izpraviti i urediti. Lovran nije nikada naš bio, dakle ga opet nismo izgubili; dapače kod zadnjih izbora dobili smo jedno tielo, a izgubili drugo prevarom i podmićivanjem. Isto je bilo i sa Veprincem. Bio je uvijek u talijanskim rukama, a već dva puta naši su predobili jedno tielo, a malo vremena jošte, pa će obćina pasti u naše ruke.“⁹² Višnjan bio je uvijek talijanski, pa je i danas, dapače i tu se je pošlo na bolje, jer su u trećem tielu izabrani naši ljudi, koji govore uvijek kod obć. sjednica hrvatski. Jedne je godine doista bila obćina u hrv. rukama, a nakon 6 mjeseci bila je opet izgubljena. Ali zašto? – Eto, kazat ću Vam, da i to znadete. Godine 1898. došli su nekoji vidjeniji seljaci iz Višnjanščine u Pulu i Pazin s porukom, da se nadaju predobiti obćinu i to, prvo, ako im se zajamči dobar tajnik, i drugo, ako se narodu pomogne hranom, budući da je bila ta go-

⁹¹ Vjerojatno je riječ o Anti Grziniću, općinskom liječniku u Pazinu. M. HAMMER, *Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća (Popis)*, n. dj., 307.

⁹² Narodna stranka pobjeđuje na općinskim izborima u Veprincu krajem 1906.: B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, n. dj., 268-269.

dina veoma slaba, pa bi se narod prodavao na izboru za komad kruha. Bilo je obećano i učinjeno jedno i drugo, a občina iztrgnuta iz talijanskih ruku. No sad se uzbjesnila talijanska srčba i jad do najskrajnijih granica, a vodja tog nepoštenog boja bio je sam porečki kotarski glavlar. On se grozio našima, globio ih, ukidao zaključke, a na ulici razdražena fukara naše je obć. zastupnike kamenjem proganjala, jer valja znati, da je gradić čisto talijanski. U tom očajnom stanju načelnik se odrekao, tajnik rodod Dalmatinac otišao u Zadar na bolje i udobnije mjesto, a namjestništvo razpustilo obćinu i raspisalo nove izbore, koji su opet Talijanima vratili obćinu.⁹³ Tinjan je obćina hvala Bogu, koja već 20 godina i više nije u talijanskim rukama, a niti će ikada biti. Istina je, da su se kod zadnjih izbora borile dvie stranke: jedna, koja je stajala uz starog načelnika Defara i druga uz novo izabranog Vjenceslava Križmanića.⁹⁴ To je bila osobna borba, a ne narodna. Oprtalj nije nikad naš bio, dakle ga nismo ni izgubili. To je gradić na malom brežuljku. Kad su izbori, Talijani se oboružaju kamenjem i čekaju naše izbornike, koje onda sa zidina gradskih bombardiraju. Ako se koji seljak suprotivi, napere mu žandari pušku i okovanog sprave u zatvor. Kolike i kolike su već interpelacije bile u Beču radi toga! Lošinj Veli nismo izgubili. Tamo je upravo protivan slučaj Mošćenica. Narod je naš, drži i glasuje s narodnom strankom, ali mu pismo i govor laglje ide talijanski, jer je takve škole učio. Eto tako stvari stoje. Gosp. Radić veli, da su sve ove obćine čisto hrvatske. Mošćenice, Lovran, Veprinac i Tinjan da, za Veli Lošinj se ne može to reći, dočim su Višnjan i Oprtalj čisto talijanski gradići, a okolica hrvatska; nu takve su skorom sve obćine u Istri izim dvie tri.“ Složenost istarskih prilika *Jurand* tumači etnički mješovitim sredinama. Ipak smatra da bi se u poštenoj izbornoj borbi moglo osvojiti općine, pa i glavni grad pokrajine Poreč. Ali postavlja pitanje – kako? Porečki kotar ima do 70.000 stanovnika i ni jedne hrvatske pučke škole osim onih koje je *Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru* u

⁹³ O prilikama u mjesnoj općini Višnjan krajem XIX. i početkom XX. st.: B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, n. dj., 217-220.

⁹⁴ Prema Spinčićevu navođenju, na čelu stranke protivnika Šime Defara bio je Venceslav Križmanić, koji je dvoličnu ulogu igrao. On je s Krstićem i Talijanašima (Spinčić je ovdje u zapisu naveo velikim slovom 'Talijanaši', premda često piše i 'talijanaši') držao skupštine u Sv. Petru u Šumi. On je u nazočnosti predstavnika *Političkog društva* Dinka Trinajstića, Šime Kurelića, Gjura Červara zajedno s Defarom potpisao očitovanje prema kojem su se Defar i on pomirili, a onda je drugi dan molio da se to ne objavi. Križmanić je prije ponovnog izbora za prvo tijelo krajem ožujka obećao da će kao član izborne komisije s Narodnom strankom glasovati, ali je od toga odustao. Ipak treba njega uzimati u obzir da ga se vrati na pravi put. Treba pokušati zastupnike druge stranke na lijep način pridobiti. Svakako da je i Defar kriv, ali su i drugi razlozi doveli do izbornog neuspjeha, kao što su lakovjnost naroda i zaduženost kod Talijana. Predstavnici *Političkog društva* učinili su sve moguće i bili su čitavo vrijeme u kontaktu s Tinjanom. HDAZ, Kutija 50, „Sjednica odbora pol. dr. za Hrv. i Slov. u Istri, dne 23. 4. 1903.“

posljednje vrijeme podigla: „Nemaš ljudi pismenih, a kamo li učenih. Obrt i trgovina skoro sva je u ruku Talijana, dakle koga ćeš izabrati načelnikom? Zar neuka seljaka? – Za tajnika pak pogotovo nemamo sposobnih ljudi; čemu se ni čuditi nije. Da bi se te občine mogle predobiti, o tom nema sumnje; ta eto Pazina, eto Buzeta, gradići talijanski, u koje su se naselili naši odvjetnici, a ima nešto naših trgovaca, obrtnika i krčmara, pa jer su i škole hrvatske, ima i dosta razumna naroda. S takvom četom moglo se ići u izbornu borbu.“ *Jurand* ističe da bojazan u vezi s Pazinom nije opravdana. Pazin se neće izgubiti, dapače, može se reći *da tog veselja* neće nikada ni Talijani ni Radićev informator doživjeti. Postavlja pitanje zašto Radić i njegov informator nisu spomenuli uspjehe Narodne stranke. Sigurno je Radićev informator, kao i on sam, znao za pobjedu u Roču. Pobjedu treba zahvaliti Pazincima, odnosno onim „nesretnim tarokistima“ u Pazinu. Oni su odlučili osvojiti općinu. Našli su sposobna čovjeka za načelnika, jednog su mladića izvježbali kroz 6 mjeseci na općini u Pazinu u poslovima tajništva, držali tajne sastanke, a na dan izbora pobijedili.⁹⁵ *Jurand* odbacuje i ono što je Radić pisao u vezi s Motovunom: „Odvjetnik dr. Suran, seljački sin, zgoljni je sada Talijan. On se bio zakvačio sa tamošnjom gospodom i ustrojio stranku s pomoću naših seljaka, koje je zaveo, da će tobože proti Talijana. I oni dobili dva tiela. Videći se Talijani poraženi poklonili se Suranu i braća se izmiriše. Eto, tako se ima stvar. U te izbore naša stranka nije utjecala, kao što ne će ni u buduće, dok se tamo ne nastani stalno jedan od naših odvjetnika, koga će se moći birati načelnikom.“⁹⁶

⁹⁵ Premda je mjesna općina Roč etnički većinski hrvatska općina, Talijani su potpomognuti domaćim pristašama u drugoj polovini XIX. st. – tj. od 1869., otkad je postojalo općinsko glavarstvo – imali odlučujući utjecaj. Svoje pozicije u Roču učvrstili će Talijansko istarsko političko društvo, *Società Politica Istriana*, utemeljeno u Pazinu 1884. Hrvatska narodna svijest u ročkoj općini u drugoj polovini XIX. st. sporo se razvijala, a njezini širitelji uglavnom su bili svećenici. Osim toga, Hrvatsko-slovenska narodna stranka nije bila organizirana, pa su se isticali, a i samostalno politički nastupali pojedini narodnosno svjesni seljaci. Talijanska općinska uprava financijski nije bila uredna. Godine 1903. općinski izbori bili su prekretnica. Dopisnik u *Našoj slogi* pokušava preciznije odrediti izborni uspjeh Narodne stranke i neuspjeh Talijanske liberalne stranke. Ovi izbori pokazuju kako se narod *otresao* duga prema talijanskoj gospodi ili su Talijani slabo upravljali ovom općinom, kao i mnogim drugim općinama, ili Talijansko političko društvo više nema utjecaj među svojim u Roču i okolici. Bilo jedno, drugo, treće, za Talijane je to loš znak, oni koji poznaju odnose znaju da poraz Talijanske stranke proizlazi djelomično iz svih triju razloga. U konačnici, očito je da se tamošnji puk *prilično osvijestio*. Istarski narodnjaci u Roču pobijedili su na izborima i – kako ističe dopisnik – potpomagali su ih narodni prvaci iz Pazina i Buzeta. „Koparski kotar: Pobjeda u Roču.“, *Naša sloga*, Puła, 17. prosinca 1903.; Ivan GRAH, „Roč“, *Istarska danica 1986.*, Pazin, 1985., 98.; B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri II.*, n. dj., 241.

⁹⁶ *Jurand*, „Neoprostiv grieh‘. (Glas iz Istre.)“, *Obzor*, Zagreb, 20. travnja 1904.

Na kraju svoje diskusije *Jurand* govori o narodnoj svijesti koja se sporije razvijala nego u drugim hrvatskim zemljama. *Jurand* ne prihvaća Radićevo tumačenje da narod izbjegava hrvatsko ime te da ga zato inteligencija i ne uporabljuje. Istina je da starije generacije ne znaju za hrvatsko ime onako kao što za njega zna mlađi naraštaj, stariji „predikaju po naše“ ili po „slavinski“, jer su to preveli iz talijanskoga: „slavo“, „slavi“. O hrvatstvu nisu mogli čuti u školama, jer ih nisu imali, iz novina i knjiga nisu mogli naučiti, jer ne znaju čitati ni pisati. Mlađi je naraštaj drugačiji i zna govoriti hrvatski; „znade, da mu je ‘liepa naša domovina’ Hrvatska i oduševljeno već pjeva ‘još Hrvatska ni propala’. To je narodni proces, koji će se vremenom i s pomoću škola posve razviti. A molim Vas, što je bilo u Hrvatskoj do pred 40 godina? – A u Dalmaciji? – Ako se ne varam, Bokezi još danas govore ‘bokežki’ i ‘naški’. A zar je u Njemačkoj drugačije bilo sa raznim granama njemačkog plemena?“⁹⁷

U posljednjem dijelu članka *Jurand* naglašava da prilike u Istri nisu istovjetne onima u Banskoj Hrvatskoj ili u Dalmaciji. On govori o karakteru *hrvatskog narodnog preporoda* u Istri, o nacionalnoj svijesti koja se zbog drugačijih uvjeta sporije razvijala u odnosu na druge hrvatske zemlje. U tom smislu smatram da je njegovo pisanje, kada tumači i objašnjava istarske prilike, prihvatljivije u odnosu na Radićevo stajalište. *Jurandovo* promišljanje može se uspoređivati s pisanjem A. Bakarčića u *Novom listu*, kad je u odgovoru S. Radiću navodio da zagrebački odvjetnici djeluju i rade za narodnu stvar u povoljnijim uvjetima nego hrvatski odvjetnici u Istri.

Nakon *Jurandova* pisanja u *Obzoru*, Kastavac Milan Marjanović u *Novom listu* postavlja pitanje dosljednosti pisanja zagrebačkoga glasila. Nakon općinskih izbora u Tinjanu u siječnju 1903. napisao je članak ‘*Hrvatstvo u Istri* koji je *Obzor* objavio 23. siječnja: „Tu sam činjenicama dokazivao, kako naglo propada kod istarskih seljaka sviest o narodnoj pripadnosti. Ovih dana, iza kako je gosp. S. Radić u Vašem listu u istom smislu, premda mnogo oštrije, pisao, ‘*Obzor*’ se svom silom obara na njega.“ Dopisnik izričito navodi: „I premda ja ne pripadam vašoj stranci, a obzorašima još manje, ipak mi srce ne da, a da Vas ne upozorim na ‘*Obzorovu*’ dosljednost.“⁹⁸

I dok su istarski *Obzorovi* dopisnici 1903. kritizirali rad i djelovanje *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*, 1904. dopisnik *Jurand* brani u *Obzoru* narodno vodstvo od upućenih kritika u *Novom listu*. *Obzorov* dopisnik *Jurand*, koji je dobro poznao rad istarskih *narodnjaka*, vjerojatno je i pripadao Hrvatsko-slovenskoj

⁹⁷ Na istome mjestu.

⁹⁸ „Na Radićeve članke o Istri“, *Novi list*, Rieka, 21. travnja 1904.

narodnoj stranci. Kada se razvila diskusija pisanjem Radića i *Juranda*, *Obzor* je slovio za službeno glasilo *Hrvatske stranke prava*. U podnaslovu *Obzora* stoji da predstavlja stranku od kraja 1903., što dakako ne znači da se *Obzor* nije i prije smatralo njezinim glasilom. U vrijeme afirmacije Narodnog pokreta 1903. *Obzor* je vodio propagandu za skupštine i bio stožer protukhuenovske akcije. U njemu je djelovalo cijelo vodstvo *Napredne omladine*, pa tako i Milan Marjanović.

Hrvatska stranka prava bila je sastavljena od različitih idejnih skupina hrvatske građanske opozicije u Banskoj Hrvatskoj, da bi već krajem 1903. i početkom 1904. počeo proces diferencijacije u stranci i kada je 1905. završeno oblikovanje novih političkih stranaka. Različiti su se utjecaji unutar hrvatske građanske oporbe morali odraziti i u različitim pogledima u pisanju *Obzora*, pa se može predvidjeti da su se različita tumačenja izrazila kada se pisalo o istarskim prilikama. Radić pokreće polemiku svojim pisanjem u *Novom listu*, *Jurand* odgovara u *Obzoru*, a Marjanović reagira u *Novom listu*, upravo u vrijeme odvijanja diferencijacija unutar *Hrvatske stranke prava*, u vrijeme kada će i Radić i Marjanović djelovati u pravcu oblikovanja novih stranaka.

Marjanovićevo navođenje upravo upućuje na razlike i na idejna previranja unutar grupacija *Hrvatske stranke prava*, pogotovo u odnosu na *obzoraše*, gdje se on kao pripadnik *Napredne omladine* bio zalagao za aktivniji i samostalniji nastup u narodnoj borbi. Nije baš posve jasno zašto navodi kako ne pripada stranci oko *Novog lista* kada je surađivao s Franom Supilom. Možda je pred sobom imao misao da je *Napredna omladina* posve samostalna kako u odnosu na Frana Supila i *Novi list*, tako i u odnosu na ujedinjene grupacije unutar *Hrvatske stranke prava*. Marjanović će sudjelovati u utemeljenju *Hrvatske napredne stranke*.

Mlađoj nadolazećoj generaciji, koja je bila radikalnija, Supilov *Novi list* kao kritičniji i samostalniji u odnosu na dijelove hrvatske građanske oporbe, pa i zbog toga što je to glasilo bilo prostorno bliže Istri, morao je biti prihvatljiviji. U krajnosti, mlađoj liberalnoj generaciji istarskih javnih radnika Supilov *Novi list* morao je biti idejno bliži. Jedan od istaknutih javnih radnika mlađe generacije blizak krugu Frana Supila bio je Viktor Car Emin, tajnik *Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru*.⁹⁹

Općenita ocjena o *Obzoru* i *Novom listu*, koja potvrđuje utjecaj oba glasila na mlađu generaciju iznesena je 1936. *Obzor* je redovito pokazivao interes za Istru. Od 1900. Supilov *Novi list*, koji je također pisao o istarskim prilikama, bio je uz

⁹⁹ Ž. KLAJĆ, *Matko Mandić i pitanje Naše sloge u vrijeme utemeljenja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri*, n. dj., 73-74, 78.

Obzor glasilo mlađe istarske inteligencije.¹⁰⁰ Konstatacija ne aktualizira razlike između dvaju glasila.

Održana skupština u Boljunu, kao i polemika koja se razvila, svakako je morala ostavljati dubok trag na hrvatsku javnost u Istri. Mislim da je skupština djelovala i na radikalizaciju iznesenih stavova o *Političkom društvu za Hrvate i Slovence u Istri*. Jedna od tadašnjih najoštrijih primjedbi upućenih narodnom vodstvu – na koje sam nailazio u dokumentima i tisku – dolazi od Frana Brnčića¹⁰¹ 20. svibnja 1904. On je bio nezadovoljan radom i djelovanjem Narodne stranke, poput drugih pripadnika mlađeg nadolazećeg naraštaja. *Političkom društvu*, odnosno Narodnoj stranci, spočitava „s jedne strane terorizam a s druge strane protekcionizam.“¹⁰² Ocjena je morala biti potencirana i tek nedavno održanom skupštinom u Boljunu. Pretpostavljam i to da je i Spinčićeva izjava na osnivačkoj skupštini *Političkog društva* u Pazinu u svibnju 1902., u kojoj je isticao potrebu discipline i posluha u redovima Narodne stranke – očito promatrajući jedinstvo stranke te izgrađenu stranačku organizaciju čimbenikom za uspješnije ostvarenje ciljeva narodnog pokreta – mogla izazivati kod mlađeg naraštaja negativne konotacije. U nekom obliku kritiku za autoritativnost uputio je Radić kada je izražavao bojazan da će Narodna stranka u nadolazećem vremenu izgubiti i Pazin, da to uviđa istarska inteligencija te seljaštvo Pazinštine, ali da se našem narodnom vodstvu o tome ne smije ništa govoriti. Bez obzira na oštrinu Brnčićeve kritike, kao i na druge primjedbe upućene narodnom vodstvu, upravo se Spinčić zalagao za uključivanje pripadnika mlađe generacije u rad i aktivnost političke organizacije narodnog pokreta.¹⁰³ Narodno vodstvo u Istri imalo je poteškoća s utvrđivanjem političke organizacije na terenu, o čemu je V. Spinčiću pisao D. Trinajstić 11. listopada 1902., nekoliko mjeseci nakon utemeljenja *Političkog društva*.¹⁰⁴ Upravo zbog poteškoća s utvrđivanjem organizacije narodni prvaci i dalje su morali čuvati i održavati oslonac na istaknute pojedince istarskih seljačkih *narodnjačkih* obitelji, kao što su se na njih oslanjali i prije, dok su djelovali u okviru tršćanske *Edinosti*. Smatram da Spinčićev navod o potrebi discipline i posluha u Narodnoj stranci više ukazuje na njegovu svijest o potrebi jedne snažne stranačke organizacije zbog ostvare-

¹⁰⁰ Šime ŽUŽIĆ, „Istra prema Hrvatskoj u razdoblju 1860.-1918.“, *Obzor*, spomen-knjiga 1860-1935, Zagreb, MCMXXXVI /1936./, 91.-93.

¹⁰¹ Bila je aktualna kombinacija kako bi F. Brnčić koji je obavljao sudsku praksu u Trstu u kancelariji Gustava Gregorina i bio tajnik Političkog društva *Edinost*, prešao u Pazin i bio angažiran u radu *Političkog društva*. HDAZ, Kutija 50.

¹⁰² Na istome mjestu.

¹⁰³ Vidjeti bilješku 53.

¹⁰⁴ HDAZ, *Korespondencija* V. Spinčića, g.od. 1902., Kutija 88.

nja ciljeva narodnog pokreta nego da bi taj navod ukazivao na njegovu težnju za stvaranjem autoritativnosti. Smatram i to da Brnčićeve kritičke riječi više ukazuju na temperament mlađeg radikalnijeg naraštaja, ili, u drugom smislu, na moguće idejne razlike. Brnčić će se ipak u idućim godinama – zbog ispražnjenog mjesta saborskog zastupnika iz seoskih općina Kotarskog kapetanata Volosko – naći 1912. na listi kao kandidat *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*.¹⁰⁵

Zaključak

Diskusija koja se razvila istupima Stjepana Radića, njegovim pisanjem u *Novom listu*, posljedica je novih kretanja u hrvatskoj politici. Politika približavanja Talijanima nastaje kao posljedica širenja njemačkog utjecaja na Jadran. S obzirom na Radićev govor, održana skupština u Boljunu može se promatrati kao odraz te nove proklamirane politike, a istarske prilike bile su temom i sadržajem prikazane polemike. Supilo je s *Novim listom* propagirao skupštinski pokret koji se razvio u Banskoj Hrvatskoj 1903., a Radić je smatrao boljunsku skupštinu prijenosom tog pokreta u Istru. Pritom je on spočitavao vodstvu *Političkog društva* način rada, koji je – po njegovu shvaćanju – dovodio do slabljenja hrvatskog utjecaja u istarskim općinama. Međutim, po detaljima i preciznostima koje u svojoj diskusiji navodi *Jurand* u *Obzoru*, smatram da je upućeniji u složenost istarskih prilika: potreba za stručnim osobama, posebno odvjetnicima, koji su predstavljali stožer u pokretanju društvene aktivnosti u nekim mjestima ili općinama; izmiješanost stanovništva, što je bilo karakteristično za Istru; nedovoljno izgrađena nacionalna svijest u istarskim sredinama, pa bi s tim u vezi i proglašenje nekih od općina hrvatskim ili talijanskim moglo biti dvojbeno; zatim različitost društvenih procesa koji su u hrvatskim zemljama imali različite uvjete, zbog kojih se nacionalna svijest u Istri sporije razvijala u odnosu na Bansku Hrvatsku ili Dalmaciju. Sve su to bili problemi prisutni u hrvatskoj istarskoj stvarnosti i u prethodnom razdoblju. Pitanja koja su se javljala s tim u vezi rješavala su se čitav niz godina. Pogotovo pripadnici mlađeg naraštaja – pod utjecajem Narodnog pokreta u Banskoj Hrvatskoj i Supilova *Novog lista* – traže energičniji nastup i u tom smislu kritiziraju narodno vodstvo, za koje kažu da nije bilo dovoljno aktivno u borbi za narodna prava. Ali do promjene odnosa snaga između istarskih Slavena i istarskih Talijana u postojećem sustavu moglo je doći samo s bitnim promjenama – u prvom redu u izbornom zakonodavstvu, u promjeni kurijalnog izbornog sustava.

¹⁰⁵ Ž. KLAJĆ, *Prilog polemici o uspostavljanju Carske kraljevske učiteljske škole u Kastvu*, n. dj., 46, 52.

U uvodnom je dijelu istaknuto da su istarski narodni prvaci djelovali u okviru austrijskoga pravnog sustava, da su se u svom radu pozivali na postojeće pravne institucije. Ali kraj XIX. te pogotovo početak XX. st. bilo je sve više vrijeme socijalnih i političkih diferencijacija. Nadolazeći mlađi naraštaj želi energičniji i brži nastup u borbi za narodna prava. Svojim zahtjevima traže veću aktivnost za šire narodne slojeve, odnosno rad u samom narodu, i odatle dolaze nespozum, sukobljavanja s narodnim vodstvom. U kontekstu diferencijacija među istarskim Hrvatima treba promatrati izraženu kritičnost mlađe generacije u vrijeme utemeljenja *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri* kao i u vrijeme prvih godina njegova djelovanja. Spinčićevi zapisi, kao i dokumenti njegove ostavštine, pokazatelji su reakcija pripadnika nadolazećeg mlađeg naraštaja. Poduzetu skupštinsku akciju u Boljunu treba promatrati u tom smislu, premda treba reći da su u pokretanju akcije sudjelovali neki pripadnici *Političkog društva* s tog prostora. Isto tako smatram da kritika mlađe generacije ne mora biti prihvatljiva ako se uzme u obzir da *Jurandovo* pisanje u *Obzoru* više ukazuje na povijesnu složenost istarskih prilika koje se kroz postojeći austrijski pravni sustav nisu mogle promijeniti Hrvatima i Slovencima u prilog nekom učestalom kritikom.

Primjedbe da su neki općinski činovnici postupali nekorektno prema seljacima, pa da oni onda nisu glasovali za Narodnu stranku, treba uzimati u obzir. O tome je govorio Radić naglašavajući da se takve prilike koriste s protivničke talijanske strane koja djeluje „sustavno i bezobzirno“, ali „realnom i demokratskom metodom“. Ali, s druge strane, nisu prihvatljive ocjene o pasivnosti i neaktivnosti narodnog vodstva.

Može se konstatirati da je u upućenoj kritici *Političkom društvu* – nakon za Narodnu stranku poraznih općinskih izbora u Tinjanu početkom 1903. – prije svega riječ o slabim izbornim rezultatima kada se govorilo o narodnom pokretu. Dopisnici *Naše sloge* tada su predbacivali kritičarima rada narodnog vodstva da nisu uzimali u obzir gospodarski i prosvjetni čimbenik kada su se sagledavali rezultati. To ne znači da kritičari te čimbenike nisu uzimali u obzir. Ali ni Stjepan Radić u svojim člancima u *Novom listu* nije utemeljenje *Boljunskog društva za štednju i zajmove* povezivao s radom istarskih *narodnjaka* na kraju XIX. i početku XX. st., koji su provodili akciju utemeljenja zadružnih organizacija.

Kritičari narodnog vodstva u Istri 1903. i 1904. ponajprije govore o krizi rezultata u političkoj sferi, a gospodarski razlog – značajne *posujilnice* – manje spominju. Istarski *narodnjaci* često su isticali gospodarski čimbenik kao bitan sadržaj svoje aktivnosti. Smatram, s obzirom na rad u vezi s utemeljenjem i djelovanjem zadružno-kreditnih zadruga, da je sama primjedba koja je dolazila

iz redova mlađeg naraštaja narodnom vodstvu primjedba za njegovom većom angažiranošću u radu za narod i u samom narodu – dvojbeno. Voditelji istarskih *narodnjaka* kao političari ujedno su bili i gospodarski djelatnici, te su i predvodili gospodarsku aktivnost na terenu u Istri. Upravo su istarski *narodnjaci* u svom dugogodišnjem upornom radu širom Istre pokretali osnivanje malih seoskih zajednica – *posujilnica* – koje su stvarale uvjete za gospodarsku neovisnost seljaštva, a to je bio i jedan od ciljeva narodnog pokreta. S raznim poteškoćama u funkcioniranju zadružnih organizacija susretali su se istarski *narodnjaci* na čelu s Matkom Laginjom, koji je predvodio gospodarsku aktivnost utemeljenja zadružnih organizacija i koji je u svom djelovanju bio pristalica tzv. 'sitnog rada', aktivnosti i djelovanja za šire narodne slojeve. U radu na utemeljenju i aktivnosti zadružnih organizacija sudjelovao je čitav niz pojedinaca – od svećenika i učitelja do mnogih pripadnika seljaštva.

Željko Klaić

Assembly in Boljun on 10 April 1904 as a Declaration Against the Leadership of the National Movement in Istria, *the Political Society for Croats and Slovenes in Istria*

Summary

According to Stjepan Radić, the National Movement in Croatia Proper, which took place in 1903, as well as assembly activities, initiated the assembly in Boljun held on 10 April 1904. Radić also actualised the need for cooperation between Croats and Italians as a reaction to the increased German influence in the Adriatic region. Considering the speech held by Radić, the assembly in Boljun could be observed as a reflection of the new proclaimed policy of approaching the Italians; the situation in Istria was the topic of the presented polemic. Additionally, Radić criticised the work of the leaders of the Political Society, which, in his opinion, led to the weakening of Croatian influence in Istrian counties. The members of the younger generation of public workers were also against the working methods implemented by the national leadership in Istria.

Croatian and Slovenian national leaders on the Austrian coast did not approve of the agreement with Italian liberals, since they feared that Croatian and Slovenian national interests would be sacrificed. On the Austrian coast, the Italian-Slavic cooperation could not be realised; necessary conditions could not be secured due to the obstinacy of governing Italian liberals, who had preserved their crucial political, economic and cultural positions for decades.

Considering details and precision, which Jurand states in his discussion in Obzor, I think that he was better versed in the complexity of Istrian conditions than S. Radić was: the need for experts, especially solicitors, who represented the base in initiating social activities

in some places or counties; mixed population, which was typical for Istria; insufficiently built national issue in Istrian places that would make the proclamation of some counties as Croatian or Italian doubtful; furthermore, the difference of social processes, which had different conditions in Croatian countries that caused a slower development of the national issue in Istria compared to Croatia Proper or Dalmatia. All these problems were present in Croatian Istrian reality in the previous period as well. Questions related to these issues had been the subject of discussion for many years. Members of the younger generation – under the influence of the National Movement in Croatia Proper and Supilo's Novi list – pronouncedly demanded a more energetic approach, and in this sense criticised the national leadership, which they considered not active enough.

Keywords: *Vjekoslav Spinčić; Dinko Trinajstić; Stjepan Radić; Franjo Novljan; Naša sloga; Novi list; Obzor; Political Society for Croats and Slovenes in Istria; assembly in Boljun.*